

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Навчально - науковий медичний інститут

Кафедра психології

«ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ»

Завідувач кафедри психології

_____ Ірина ЛИСЕНКОВА

« 10 » травня 2024 року

УДК 159.922.8

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД КОНФЛІКТНИХ ШКОЛЯРІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Кваліфікаційна робота бакалавра
за освітньою програмою «Психологія»
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки
спеціальність 053 «Психологія»

Виконала:

студентка IV курсу 465 групи

ДЗІДЗОЄВА Анастасія Сергіївна

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент

б.в.з.

ДРОЗД Олена Володимирівна

Миколаїв – 2024

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Кафедра психології

Освітній рівень – бакалавр
Галузь знань: 05 – Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність: 053 «Психологія»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Завідувач кафедри психології

_____ Ірина ЛИСЕНКОВА

« 10 » травня 2024 року

ЗАВДАННЯ
НА ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ БАКАЛАВРА

Студентці Дзідзоєвій Анастасії Сергіївні.

1. Тема роботи: «Психолого-педагогічний супровід конфліктних школярів підліткового віку» затверджена наказом Чорноморського національного університету імені Петра Могили № 220 від «03» листопада 2023 року.
2. Об'єкт дослідження – конфліктна поведінка підлітків.
3. Предмет дослідження – психолого-педагогічний супровід конфліктних школярів підліткового віку.
4. Завдання дослідження:
 - 1) Дослідити теоретичні передумови вивчення конфліктної поведінки школярів підліткового віку;
 - 2) Проаналізувати особистісні чинники підлітків у конфліктних ситуаціях;
 - 3) Розглянути існуючі підходи до дослідження конфліктної поведінки та обґрунтувати методику власного дослідження;

4) Емпірично дослідити особистісні чинники підлітків в конфліктних ситуаціях.

5) Розробити практичні рекомендації щодо психолого-педагогічного супроводу конфліктних школярів підліткового віку.

5. Науковий керівник роботи.

ППП та посада керівника	Завдання видано (дата, підпис)	Завдання виконано (дата, підпис)
Лисенкова Ірина Петрівна д.психол.н., професор, завідувач кафедри психології	21 вересня 2023 року _____	09 травня 2024 року _____

6. КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи бакалавра (КРБ)	Строк виконання етапів роботи
1.	Погодження керівником змісту КРБ.	10.10.2023 р.
2.	Пошук, добір та опрацювання літературних джерел з проблематики дослідження.	01.11.2023 р.
3.	Робота над підготовкою тексту КРБ.	
3.1.	Розділ 1. Теоритичний аналіз проблеми особистісних конфліктів у підлітковому віці	22.12.2023 р.
3.2.	Розділ 2. Емпіричне дослідження психологічних чинників конфліктності у підлітковому віці	01.03.2024 р.
3.3.	Розділ 3. Практичні рекомендації психолого – педагогічного супроводу конфліктних школярів підліткового віку	29.04.2024 р.
4.	Висновки.	08.05.2024 р.
5.	Захист КРБ на кафедрі (попередній захист).	10.05.2024 р.
6.	Захист КРБ перед Екзаменаційною комісією.	26.06.2024 р.

Студентка

_____ (підпис)

Анастасія ДЗІДЗОЄВА

Науковий керівник

_____ (підпис)

Олена ДРОЗД

АНОТАЦІЯ

Дзідзоєва А.С. Психолого-педагогічний супровід конфліктних школярів підліткового віку – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра за спеціальністю 053 «Психологія» – Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, 2024.

Кваліфікаційна робота присвячена - теоретичному аналізу та емпіричному дослідженні особливостей психолого-педагогічного супроводу конфліктних школярів підліткового віку.

Досліджено теоретичні передумови вивчення конфліктної поведінки школярів підліткового віку;

Проаналізовано особистісні чинники підлітків у конфліктних ситуаціях.

Розглянуто існуючі підходи до дослідження конфліктної поведінки та обґрунтування методики власного дослідження.

Емпірично досліджено особистісні чинники підлітків в конфліктних ситуаціях.

Розроблено практичні рекомендації щодо психолого-педагогічного супроводу конфліктних школярів підліткового віку.

Об'єктом дослідження виступає конфліктна поведінка підлітків. Предметом дослідження є психолого-педагогічний супровід конфліктних школярів підліткового віку.

Наукова новизна полягає в розробці теоретичних положень та обґрунтуванні практичних рекомендацій психолого - педагогічного супроводу конфліктних школярів підліткового віку.

Ключові слова: психолого-педагогічний супровід, конфліктна поведінка, школярі, підлітковий вік.

ANNOTATION

Dzidzoeva A.S. Psychological-pedagogical support of schoolchildren in conflict in adolescence - Manuscript.

Qualification work for obtaining the educational and qualification level of a bachelor in the specialty 053 «Psychology» - Black Sea National University named after Peter Mohyla, Mykolaiv, 2024.

The qualification work is devoted to - theoretical analysis and empirically researched features of psychological and pedagogical support of conflict-ridden teenage schoolchildren.

The theoretical prerequisites for studying the conflict behavior of schoolchildren of adolescent age have been studied.

The personal factors of teenagers in conflict situations are analyzed;

The existing approaches to the study of conflict behavior and justification of the methodology of own research are considered.

The personal factors of teenagers in conflict situations were empirically investigated.

Practical recommendations have been developed for the psychological and pedagogical support of schoolchildren in conflict in adolescence.

The object of the research is the conflict behavior of teenagers. The subject of the research is the psychological and pedagogical support of schoolchildren in conflict of adolescence.

The scientific novelty consists in the development of theoretical provisions and substantiated practical recommendations for the psychological and pedagogical support of schoolchildren in conflict in adolescence.

Keywords: psychological and pedagogical support, conflict behavior, schoolchildren, adolescence.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	7
1.1. Психологічні особливості підліткового віку	7
1.2. Психологічна характеристика конфліктності підлітків.....	22
1.3. Гендерна специфіка конфліктності у школярів підліткового віку.....	37
Висновки до розділу 1	44
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ КОНФЛІКТНОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	366
2.1. Обґрунтування програми емпіричного дослідження	45
2.2. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів	53
Висновки до розділу 2	62
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ КОНФЛІКТНИХ ШКОЛЯРІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	659
3.1. Розробка програми тренінгу із зниження конфліктності у школярів підліткового віку	63
3.2. Рекомендації щодо зниження конфліктності школярів підліткового віку	68
Висновки до розділу 3	76
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79
ДОДАТКИ.....	86

ВСТУП

Актуальність дослідження. Однією з ознак сучасного суспільства є висока конфліктогенність, як процес наростання протиріч у поглядах, інтересах і цінностях під впливом ендогенних і екзогенних факторів, що призводить до зіткнення сторін і загострюючі способи взаємодії між ними.

Визначення психологічних чинників, які зумовлюють виникнення, динаміку і кінцевий результат розвитку міжособистісного конфлікту, важливо задля розуміння психологічних механізмів регуляції поведінки особистості. Крім цього, дана проблема є суттєвою для розробки методологічних основ психодіагностики, прогнозування та корекції міжособистісних конфліктів у ширшому контексті.

Визначення психологічних чинників конфліктності залежить від розуміння детермінації психіки людини і, зокрема, її поведінки, від методологічних підходів до вивчення міжособистісних конфліктів.

Конфлікт є однією з універсальних характеристик світу та основною рушійною силою його розвитку. Це один із найбільш суперечливих феноменів та основних механізмів усіх змін та перетворень.

Підліткова конфліктогенність характеризується високими показниками, що зумовлено внутрішніми протиріччями під час переходу від дитинства до ранньої дорослості, від учня до повноцінного учасника науки і виробництва, необхідністю швидкої адаптації до нового соціального середовища, вимогою оволодіння знаннями та навичками для успішної соціальної та професійної соціалізації.

Існує кілька основних напрямів досліджень вирішення конфліктних ситуацій гармонійними і толерантними засобами, серед яких розробка понятійного апарату і схем аналізу конфліктів, типологія конфліктів, виявлення їх причин і стратегій розв'язання, а також умов профілактики і рекомендацій щодо їх конструктивного розв'язання.

Дослідженню цих проблем присвятили свої наукові розробки, Є.М.Бабосов, А. Я. Анцупов, В. Ф. Вишнякова, Г. І. Козирев, Н. В. Грішина.

Безпосередньо висвітлювали питання розв'язання конфліктів у соціально-педагогічному середовищі А. І. Шкіль, Н. В. Алікіна, О. Б. Бовть, В. Рахмаштаєва, О. І. Степанова, Н. Д. Левітова, О. В. Степанова, І. Фурманова. Однак, на сьогоднішній день ще не з'ясовано усі аспекти зазначеної проблеми, зокрема майже недостатньо вивченою є проблема мінімізації конфліктогенності й конфліктності у підлітковому віці, що й зумовило вибір теми дослідження «Психолого-педагогічний супровід конфліктних школярів підліткового віку».

Отже, актуальність полягає в необхідності ефективного вирішення конфліктних ситуацій серед школярів підліткового віку, які можуть негативно впливати на їхнє навчання, соціальну адаптацію та психічне здоров'я. Сучасна освітня практика та наукові дослідження підтверджують постійну потребу в психолого-педагогічному супроводі, оскільки підлітковий вік характеризується особливою вразливістю та інтенсивним розвитком особистості. Таким чином, забезпечення адекватної підтримки та навчання школярів у вирішенні конфліктів стає невід'ємною складовою сучасної освітньої стратегії.

Мета дослідження – теоретично проаналізувати та емпірично дослідити особливостей психолого-педагогічного супроводу конфліктних школярів підліткового віку.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані наступні **завдання**:

- 1) Дослідити теоретичні передумови вивчення конфліктної поведінки школярів підліткового віку;
- 2) Проаналізувати особистісні чинники підлітків у конфліктних ситуаціях;
- 3) Розглянути існуючі підходи до дослідження конфліктної поведінки та обґрунтувати методiku власного дослідження;
- 4) Емпірично дослідити особистісні чинники підлітків в конфліктних ситуаціях.

5) Розробити практичні рекомендації щодо психолого-педагогічного супроводу конфліктних школярів підліткового віку.

Об'єкт дослідження – конфліктна поведінка підлітків.

Предмет дослідження – психолого-педагогічний супровід конфліктних школярів підліткового віку.

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань обрано такі методи дослідження: теоретичні (теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння та узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень), емпіричні (методи опитування, тестування, констатувальний та формувальний експеримент), методи обробки даних (узагальнення та систематизація якісних і кількісних даних емпіричного дослідження); методи математичної статистики (знаходження кореляційного зв'язку за допомогою коефіцієнта рангової кореляції r -Спірмена.)

Психодіагностичний комплекс методик склали: методики «Особистісна агресивність і конфліктність», авторами якої є Є. П. Ільїн і П.А.Ковальов та «Види агресивності», розроблена Л. Г. Почебут на основі опитувальника Басса-Дарки.

Експериментальна база дослідження. Вибірку дослідження склали 60 осіб, які проживають у місті Миколаєві: 34 особи жіночої статі віком від 14 до 17 років та 26 осіб чоловічої статі віком від 14 до 17 років.

Теоретична та практична значущість.

Матеріали роботи мають досить широкий діапазон свого практичного застосування. Зокрема, вони можуть бути використані у науково-дослідній діяльності – при подальших дослідженнях даної теми. Зібраний фактичний матеріал, узагальнення та висновки можуть використовуватися студентами та педагогами-практиками з даної тематики у процесі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців, орієнтованих на роботу з підлітками. Отримані у роботі результати можуть бути використані психологами, що працюють у системі освіти як матеріал для побудови

корекційних програм або факультативних занять для регулювання міжособистісних відносин та формування адекватної поведінки підлітків, подолання конфліктів у шкільному колективі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати роботи доповідались та обговорювались на: III Інтернаціональній науково-практичній конференції «Європейський конгрес наукових досягнень» (Барселона, 2024) та на IV Інтернаціональній науково-практичній конференції «Наука та суспільство: сучасні тенденції у зміні світу» (Вена, 2024).

Публікації. Основний зміст і результати роботи відображено у 1 статті у збірнику матеріалів конференції «Сучасне дослідження у науці та освіті» (Чикаго, 2024).

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг бакалаврської роботи становить 89 сторінок, основний зміст викладено на 71 сторінках. Робота містить 1 таблицю, 8 рисунків, 9 додатків. Список використаних джерел складає 61 найменування українських та зарубіжних авторів, з них 3 – англомовні.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1.1. Психологічні особливості підліткового віку

Підлітковий вік у психологічному контексті розглядається як етап онтогенетичного розвитку особистості, характеризується своєрідними особливостями, що виявляються у проміжному стані між дитинством і зрілістю. Цей період є досить тривалим і охоплює віковий проміжок від 11 до 12 років і до різних вікових меж, таких як 15-17 або навіть 18 років.

Межі підліткового віку не є жорстко визначеними, оскільки вони індивідуальні для кожної особистості. Окрім того, термін «перехідний вік» часто використовується нарівні з поняттям «підлітковий вік». У цей період підліток проходить значний етап свого розвитку, що супроводжується внутрішніми конфліктами з самим собою та іншими особистостями, а також зовнішніми викликами і успіхами, що можуть допомогти відчутти особистісну самовизначеність.

В підлітковому віці закладаються основи свідомої поведінки, встановлюється загальна спрямованість у формуванні моральних уявлень і соціальних установок.

Розвиток пізнавальних здібностей у підлітка часто визначається як фактор, що спричиняє труднощі у навчанні, проявляючись у неуспішності та неадекватній поведінці. Успішність навчання значною мірою залежить від мотивації, що підштовхує підлітка до вивчення, від особистісного смислу, який він приділяє навчанню. Однією з ключових умов успішного навчання є наявність бажання здобувати знання і відчуття вимірювання як себе, так і того, хто навчається [40].

У реальному шкільному середовищі часто виникає ситуація, коли підліток відчуває відсутність потреби в навчанні, навіть активно протидіючи йому.

Підлітковий вік, завдяки неоднозначному ходу процесів психологічного дорослішання та статевого дозрівання, відноситься до числа кризових періодів онтогенезу. Питання про необхідність і тривалість кризи залишається предметом дискусій. У традиційних, «примітивних» культурах кризи дорослішання не спостерігалися, завдяки обрядам ініціації, що передбачали як систематичну підготовку до статусу дорослої особистості, так і публічне, урочисте визнання [4].

Однією з характеристик підліткової вікової кризи, що є загальною для всіх історичних епох, культур і етносів, є біологічне дозрівання, яке проявляється в бурхливому фізичному розвитку та статевому дозріванні. Найбільш складним у будь-якій періодизації є вік від 13 до 15 років. Цей період відзначається бурхливим і нерівномірним зростанням і розвитком організму, що призводить до підвищеної збудливості, лабільності настрою і швидкої стомлюваності.

Почуття дорослості є психологічним симптомом початку підліткового віку. За визначенням психологів, ці почуття є новоутворенням свідомості, через яке підліток порівнює себе з іншими (дорослими або ровесниками), знаходить зразки для засвоєння, будує свої відносини з іншими людьми та перебудовує свою діяльність. Перехідність підліткового віку включає біологічний аспект, зокрема період статевого дозрівання, інтенсивність якого підкреслюється поняттям «гормональна буря». Фізичні, фізіологічні та психологічні зміни, а також поява сексуального потягу роблять цей період виключно складним, в тому числі і для самого стрімко зростаючого у всіх сенсах підлітка [4].

До XVII-XVIII століть підлітковий вік не виділявся як особливий віковий період, це відносно недавнє історичне утворення. У XIX ст. в багатьох країнах було введено систематичне шкільну освіту. Це нововведення призвело

до значного збільшення періоду економічної залежності у житті дитини та до відстрочення моменту прийняття ним ролей, властивих дорослій людині. Межі і зміст підліткового віку тісно пов'язані з рівнем соціально-економічного розвитку суспільства, з особливостями історичного часу, з громадською позицією підлітків у світі дорослих і конкретними обставинами життя даного підлітка. Підлітковий вік як перехідний повною мірою розгортається тільки в індустріальному суспільстві, де виникає велика контрастність дитинства і дорослості, виражений розрив у нормах і вимогах, пропонованих до поколінням дорослих і дітей.

У сучасному суспільстві соціальна дорослість не збігається з моментом статевого дозрівання. Першим підлітковий вік виділив як час другого, самостійного народження в житті і зростання самосвідомості людини Ж.Ж. Руссо. Основні ідеї, які й сьогодні складають ядро психології підліткового віку, були викладені у праці С.Х. Олла «Дорослішання». Хол сформулював уявлення про перехідності, проміжності підліткового віку, періоду бурі і натиску. Він розробив змістовно-негативні характеристики даного етапу розвитку (важко виховування, конфліктність, емоційна нестійкість) і позначив позитивне придбання віку - почуття індивідуальності.

Д. Левін висловлював концепцію своєрідної маргінальності підлітка, яка проявляється в його проміжному становищі між двома культурними світами – світом дитинства і світом дорослих. Підліток вже не бажає бути частиною дитячої культури, але ще не може ввійти повністю в спільноту дорослих. Це призводить до зіткнення з реальністю та викликає когнітивний дисбаланс, невизначеність щодо орієнтирів, планів та цілей під час зміни життєвих контекстів. Розвиток особистості підлітка був проаналізований у психоаналітичному ключі, зокрема З. Фрейдом та А. Фрейдом [49].

Найхарактерніші риси підліткового віку визначаються за такими ознаками:

- 1) різке погіршення поведінки, що виявляється в негативізмі, протиставленні себе дорослим, упертості;

- 2) виражена суперечливість прагнень;
- 3) реакція емансипації;
- 4) прагнення підлітка звільнитися від контролю батьків.

Паралельно з проявом емансипації відбувається реакція утворення груп однолітків. Однолітки стають значущими партнерами для спілкування, і підліток починає цінувати свої відносини з ними. Підлітковий вік є періодом переходу від дитинства до дорослості, тому центральним аспектом цього періоду є внутрішнє відчуття дорослості та бажання бути сприйнятим як доросла особистість. У цьому віці формується певний круг інтересів, що стає психологічною базою для ціннісних орієнтацій підлітків.

Однією з яскравих особливостей підліткового віку є особистісна нестабільність, що виявляється в афективній «вибуховості», часто змінних настроях, суперечливості, нестійкості поведінки та акцентуаціях. Підліток дуже схильний до зовнішніх впливів, і ця залежність може породжувати серйозні соціальні проблеми, такі як делінквентна поведінка, рання алкоголізація, наркоманія та суїцидальні наслідки [19].

Розуміння особливостей пізнавальної сфери підлітка є критично важливим, оскільки при плануванні навчальних та виховних заходів необхідно враховувати ці особливості.

Підлітки починають займати провідні позиції в суспільно-корисній діяльності та встановлюють інтимні взаємини з однолітками. В цей період з'являються нові мотиви навчання, пов'язані з ідеалами та професійними амбіціями, що надають вченню особистісний сенс.

Формуються елементи теоретичного мислення, де міркування відбуваються від абстрактного до конкретного. Підліток працює з гіпотезами при розв'язанні інтелектуальних завдань, що стає важливим елементом аналізу реальності. Розвиваються такі когнітивні операції, як класифікація, аналіз та узагальнення, а також рефлексивне мислення. Особливу увагу та оцінку підліток надає своїм власним інтелектуальним операціям, що сприяє формуванню дорослого логічного мислення [19].

Розвиток пам'яті відбувається в напрямку інтелектуалізації, з використанням не механічного запам'ятовування, а розумового розуміння. Підліток легко розрізняє неправильні або нестандартні форми та мовні обороти у викладі вчителів та батьків, спостерігає порушення беззаперечних правил мови у книгах, газетах, а також у виступах дикторів по радіо та телебаченню. Завдяки дорослим особливостям, підліток може змінювати своє мовлення залежно від стилю спілкування та особистості співрозмовника. Авторитет культурного носія мови важливий для підлітків. Особисте осмислення мови, її значень та смислів, індивідуалізує самосвідомість підлітка. Саме через індивідуалізацію самосвідомості через мову досягається вищий смисл розвитку.

Сприйняття є надзвичайно важливим пізнавальним процесом, що має тісний зв'язок з пам'яттю: особливості сприйняття матеріалу визначають особливості його збереження. Прийняття відіграє надзвичайно важливу роль у процесі пізнання, що має тісний зв'язок з пам'яттю: особливості сприйняття матеріалу визначають особливості його збереження. Увага у підлітковому віці може бути довільною і повністю організованою та контрольованою самим підлітком [19].

Індивідуальні коливання уваги обумовлені психологічними особливостями (наприклад, підвищеною збудливістю або стомлюваністю), а також можуть виникати через зниження інтересу до навчальної діяльності після перенесених захворювань або травм.

Зв'язок пам'яті з розумовою діяльністю та інтелектуальними процесами у підлітковому віці набуває великого значення. Під час розвитку підлітка зміст його розумової діяльності змінюється в напрямку переходу до мислення в поняттях, що дозволяє більш глибоко та всебічно відображати взаємозв'язки між явищами дійсності.

Змістом психічного розвитку підлітка стає формування його самосвідомості, що включає появу стійкості самооцінки та образу «Я». Важливим аспектом самосвідомості є уявлення про фізичне «Я» - сприйняття

власної зовнішності та порівняння себе з соціокультурними стандартами «мужності» і «жіночності». Особливості фізичного розвитку можуть впливати на самооцінку та самоповагу підлітка, і можуть викликати страх оточуючих негативно оцінювати його. Недоліки зовнішності, навіть якщо вони лише уявні, можуть призвести до серйозних проблем із прийняттям себе та викликати стійке відчуття неповноцінності [13].

У підлітковому віці статеве дозрівання та збільшений інтерес до сексуальності можуть порушити раніше встановлену рівновагу в структурах особистості, що призводить до відродження конфліктів. Е. Еріксон розглядав підлітковий вік як ключовий період для досягнення ідентичності та особистісного самовизначення.

Часто підлітковий період розглядають як кризовий, вказуючи на його складний та бурхливий характер як для самого підлітка, так і для його оточення. Існують думки, які розглядають підлітковий вік як стабільний, а кризи відводять окремим етапам. Цей етап психічного розвитку характеризується виходом дитини на новий рівень соціальної позиції, пов'язаної з пошуком власного місця в суспільстві. Несприятливі умови, високі вимоги та не завжди реалістичні очікування можуть призводити до конфліктів з батьками та вчителями, а також до заперечної поведінки.

Навіть у нормально протікаючому підлітковому періоді спостерігаються асинхронність, стрибкуватість та дисгармонічність у розвитку. Це може виявлятися як на рівні між особами, так і всередині тієї ж особи (наприклад, розвиток інтелектуальних здібностей може відбуватися на високому рівні, тоді як рівень довільності може залишатися низьким). Вітчизняні психологи також вказують на недостатню готовність сучасного суспільства до вирішення завдань, що ставляться перед підлітками, тому кризові явища часто мають тенденцію затягуватися. Важливо зазначити, що хоча провідною діяльністю в підлітковому віці залишається навчання, воно поступається у важливості у порівнянні з іншими психологічними аспектами [8].

Підлітковий період відзначається гострим протиріччям: діти наполегливо прагнуть визнання своєї особистості дорослими, але не мають реальної можливості здійснити це. Основною сферою діяльності підлітків стає спілкування з однолітками. Саме на початку підліткового віку активна діяльність у спілкуванні, в осмисленому експериментуванні з міжособистісними відносинами (пошуки друзів, розв'язання конфліктів, зміна компаній), стає відносно самостійною сферою життя. Головна потреба цього періоду - знайти своє місце в суспільстві та відчувати себе значущим - реалізується в колективі однолітків.

Однією з ключових складових мовного розвитку підлітків є поліпшення вміння користуватися мовою як засобом спілкування. Уміння ефективно виражати свої думки в словесній формі вважається для них виявом інтелектуальної сили та ознакою авторитету у колективі. Це призводить до посиленого інтересу до засобів виразної мови, а також до використання алегорій, крилатих слів та метафор. Підлітки розуміють гумор та вміють користуватися мовними засобами для його вираження. Вони також шукають адекватні способи висловлення своїх думок, користуючись внутрішнім мовленням [11].

Колектив має визначальне значення у формуванні особистості підлітка. Однією з основних характеристик цього періоду є прагнення до самоствердження. Бажання зайняти своє місце в колективі, чи то як лідер, помітний або непомітний учасник, активний чи пасивний, діяти на благо колективу або на користь себе, є проявом внутрішніх, часто неусвідомлених дитиною позицій. Проте в процесі їх виявлення та оцінки колективом, під впливом колективної думки, підліток починає свідомо усвідомлювати свої дії, місце та роль у колективі, стає суб'єктом виховання.

Якщо підліток не може знайти місце у системі спілкування в класі, відчуваючи нестачу задоволення від цього, він може відмовитися від навчання і навіть покинути школу як психологічно, так і фактично. Зміна мотивації спілкування з однолітками протягом підліткового віку проходить через кілька

етапів: бажання бути в колі своїх ровесників та проводити час разом; прагнення зайняти певне положення в колективі однолітків; домагання автономії та визнання цінності власної особистості. У спілкуванні з однолітками реалізується різноманітність людських відносин, будується взаєморозуміння та встановлюється кодекс товариства.

Інтимно-особисте спілкування з однолітками є сферою, де практично здійснюється освоєння моральних норм і цінностей, що сприяє формуванню самосвідомості як головного новоутворення психіки. Нерідко, навіть зниження успішності може бути пов'язане з порушенням спілкування з однолітками. У молодшому шкільному віці вирішення проблем успішності часто сприяє гармонізації сфери спілкування з однолітками, підвищенню самооцінки тощо. Проте, у підлітковому віці, навпаки, полегшення напруженості в спілкуванні та зменшення особистісних проблем може призвести до покращення успішності [8].

Другий погляд на характер провідної діяльності підліткового періоду належить Д. І. Фельдштейну. Він вважає, що ключове значення у психічному розвитку підлітків має суспільно корисна, соціально визнана й схвалена, безоплатна діяльність. Процоціальна активність може мати різні форми, такі як навчально-пізнавальна, виробничо-трудова, організаційно-громадська, художня або спортивна, але головне полягає у відчутті підлітком реальної значущості цієї діяльності. Важливою є суть діяльності, яка є корисною для людей та суспільства, а її структура формується цілями взаємин між підлітками.

Мотивація до суспільно корисної діяльності у підлітків визначається бажанням бути особисто відповідальними та самостійними. Ця форма активності присутня вже в молодшій школі, але не є належним чином розгорнутою. Ставлення до неї змінюється на різних етапах підліткового періоду. Між 9 і 10 роками в дитини з'являється прагнення до самоствердження та визнання себе у світі дорослих. Головна мета для 10-11-річних - отримати в інших людей оцінку своїх здібностей. Звідси їхна

нахиленість до занять, аналогічних до тих, що виконують дорослі, пошук видів діяльності, які мають реальну користь і отримують суспільну оцінку [19].

Набуття досвіду у різних сферах суспільно корисної діяльності стимулює потребу 12-13-річних у визнанні своїх прав, у включенні в суспільство на умовах виконання значущої ролі. У віці 14-15 років підліток має бажання проявити свої можливості, зайняти певну соціальну позицію, яка відповідає його потребам у самовизначенні.

На цьому етапі зростає значення праці в їхньому житті, розширюється участь дітей у продуктивній трудовій діяльності в школі та поза нею. Це відповідає їхнім фізичним можливостям і потребам. Підлітки здатні до тривалої та систематичної праці, усвідомлюють її суспільне значення і прагнуть до її результативності. Їх приваблює праця, в якій можуть виявляти ініціативу та творчість [19].

Соціально значиму діяльність є провідним типом активності в підлітковому періоді, і важливо систематично формувати її у підлітків. Спеціальна організація та структурування суспільно корисної діяльності сприяють розвитку мотивації та виявленню у підлітка установки на взаємодію зі суспільством. Це також сприяє розгортанню різноманітних форм спілкування, включаючи взаємодію з дорослими на основі морального співробітництва. Відсутність можливостей для здійснення соціально значущої та схваленої діяльності може призвести до переважання інтимно-особистісного та стихійно-групового характеру спілкування.

Підлітковий вік характеризується значним розвитком психіки та пізнавальних процесів. Хоча навчання залишається основною сферою активності, його організація та зміст зазнають істотних змін. У цьому віці відбувається зростання активності й самостійності, а також зміна мотивації навчання. Покращується сприйняття, стаючи більш систематичним та різнобічним, але ще не досягає повного розвитку. Емоційний стан підлітка також впливає на процес сприйняття, наряду з характером об'єкта сприйняття.

Підлітковий вік визначається як період переходу від дитинства до дорослості, під час якого спостерігається інтенсивне формування почуттів, волі та напрямку діяльності, спрямованого на готовність жити та діяти відповідно до стандартів дорослого життя. Підліток відчуває себе як вже дорослу особистість, що відзначається збільшенням активності та ціннісною переорієнтацією під впливом бажання вибудувати своє майбутнє як дорослий.

Проте, не дивлячись на це, його поведінка часто ще має риси дитинства. Психічний розвиток підлітка супроводжується багатьма суперечностями: він одночасно залишається дитиною, але вже не цілком, маючи елементи дорослого ставлення до справ, але ще не досягаючи повної дорослості, тож намагається оцінювати свої бажання та дії, подібно до дорослих, але це робиться в дитячому ключі. Ця суперечність у психічному розвитку підлітка потребує уважного, делікатного та тактовного спілкування, що є ключовим у нормальному формуванні його особистості.

Цей період життя відрізняється виразними емоційними переживаннями, раптовими змінами настрою та переходами від піднесення до нестриманості, від галасливості до спокою та байдужості. Динаміка емоцій відображає взаємини підлітка з близькими особами та колективом, а також його успіхи в діяльності. Настрій може раптово змінюватися під впливом різних факторів, таких як отримання негативної оцінки, розчарування в друзях, недбалість дорослих до інтересів та почуттів підлітка, або некоректне втручання в його емоційне життя.

Дружба та товаришування в підлітковому віці набувають важливого значення, проявляючи активність та набираючи нові форми, такі як прості товариші, близькі товариші та друзі. Одним із важливих факторів формування особистості підлітка є взаємини з батьками. У цьому віці втрачається значення «керування» та «підкорення», а також категоричне наслідування авторитету.

Це відбувається, оскільки підліток стає напівдорослою особистістю з власними оцінними судженнями, здатними відстоювати свої думки та погляди. Дружба між батьками і дітьми є одним із каналів виховного впливу

на дитину, оскільки тільки дружні взаємини можуть спонукати підлітка до відвертості та допомогти розкрити його почуття та переживання, використовуючи для цього свій власний досвід та авторитет [25].

Підлітковий вік також відомий як критичний. Хоча кризи можуть виникати, вони не є необхідними. У цей період можуть виникати важкості у вихованні, якщо батьки та вчителі не розуміють особливостей розвитку підлітків та не враховують їх, продовжуючи діяти так, як раніше, або, навпаки, ставлячи до них такі самі вимоги, як до дорослих. Підлітки потребують особливої уваги та любові. Труднощі можуть зникнути, якщо вихователі розуміють зміни, які відбуваються в психічному житті дітей, поважають їхні нові тенденції та сприяють їх реалізації, організовуючи різноманітні види діяльності та взаємини в колективі та сприяючи їх участі у громадському житті.

Підлітковий вік відзначається своїми унікальними особливостями, які були детально розглянуті американським психологом Стенлі Холлом ще на початку ХХ століття. Він класифікував цей період як перехідний, міжпроміжний етап розвитку, характеризуючи його як період «бурі й натиску», а його зміст описав як «кризу самосвідомості». Лише подолавши цю кризу, підліток набуває «почуття індивідуальності». Досягнення цього стану попереджує постійний пошук власної особистості, під час якого характерною є нестійкість, проявляється вона у наступних аспектах: висока активність змінюється відступом, самовпевненість - сором'язливістю, егоїзм може переходити в альтруїзм, піднятий настрій може замінитися апатією, спокійна зосередженість раптово перетворюється на нескінченні міркування, прагнення до новацій може уступати місце любові до рутини і т.д.

Німецький філософ і психолог Ернст Шпранглер виокремлює та описує три типи розвитку підліткового віку. Перший тип розвитку – «підліткова криза», коли дитина сприймає свій вік як «друге народження». Другий тип розвитку характеризується стабільним і поступовим зростанням, коли дитина поступово впливає на «дорослу діяльність». Третій тип розвитку відрізняється

більш активним і самосвідомим процесом, що спрямовується самим індивідом, який самостійно подолає зусиллями волі власні недоліки, включаючи тривоги та кризові прояви, а також чітше усвідомлює свою індивідуальність.

За словами Б. Ц. Бадмаєва, підлітковий вік є найважчим для вчителів, батьків та самих підлітків, і є критичним для останніх. Девіантна поведінка підлітків створює багато турбот не лише для прямих вихователів - вчителів, а й для всієї системи виховання, освіти та правоохорони. У медицині також виникають проблеми, пов'язані з нервово-психічними розладами підлітків, наркоманією, сексуальними відносинами і т. д.

Перехід до періоду підліткового віку супроводжується раптовим ламанням психіки, яке отримало назву «підліткової кризи», коли навчальна діяльність втрачає той вплив на розвиток, який вона мала в попередній період. Провідною діяльністю стає спілкування з однолітками, психологічне віддалення від дорослих, із частими конфліктами [25].

Однією з вікових особливостей підлітків є підвищена стомлюваність, яка може бути пояснена фізіологічними та біологічними процесами, що відбуваються в їхньому організмі. Вчені вказують на декілька причин, які призводять до виникнення цієї проблеми. У підлітків спостерігається інтенсивне функціонування гіпофіза, щитовидної залози та статевих залоз. Передня частина гіпофіза стимулює ріст організму в довжину і сприяє активному обміну речовин. Одночасно з цим, серцево-судинна система у підлітковому віці ще не досягає повної зрілості, що може призводити до деяких дисбалансів [19].

У середньому шкільному віці під час загального росту тіла в довжину, відбувається інтенсивне зростання всієї серцево-судинної системи, що може призвести до невідповідності росту серця й судин. На початку цього віку ріст серця може тимчасово затриматися, а кров'яний тиск знизитися, що супроводжується загальним недокрів'ям, включаючи недокрів'я мозку, млявістю й підвищеною стомлюваністю. В цьому віці спостерігається

збільшене споживання енергії, що може мати наслідки. Таким чином, навіть звичайні навантаження можуть призвести до перевтоми.

Так, К. Ушинський, в своїй праці «Людина як предмет виховання», підкреслював необхідність для педагога вивчати особливості кожної людини в усіх її відносинах, як попередню умову для успішного виховання. Він закликав досліджувати закони психічних явищ, якими педагог прагне управляти, та діяти у відповідності з цими законами та обставинами.

Психічна діяльність людини має опосередкований характер, тому індивідуальні та вікові особливості підлітків формуються під впливом культурно-історичного середовища, умов навчання та виховання. Ці особливості тимчасово залежать від просторових умов, в яких відбувається розвиток молоді.

Наприклад, відомий психолог Жан Піаже вважав, що логічні операції розвиваються в дітей лише до 11-12 років. Фундаментальним є твердження про необхідність врахування як виражених, так і потенційних особливостей підлітків на різних етапах їхнього розвитку. Такий підхід передбачає врахування як властивостей, що проявляються на даному віковому етапі, так і тих, які можуть з'явитися у майбутньому.

Таким чином, індивідуально-вікові особливості підлітків обумовлені:

1. особливостями біологічного розвитку організму;
2. культурно-історичним середовищем, як сферою їхнього росту й розвитку;
3. умовами навчання й виховання;
4. резервами індивідуального розвитку. При чому процес розвитку індивідуально-вікових особливостей носить поступальний характер.

Розвиток підлітка, включаючи його біологічні, психічні та особистісно-характерологічні особливості, часто супроводжується кризами, конфліктами та труднощами адаптації до соціального середовища. Ті підлітки, які не можуть успішно пройти через цей етап формування свого психосоціального

розвитку і відхиляються у своєму розвитку та поведінці від загальноприйнятої норми, називаються «важкими». Особливо це стосується підлітків з асоціальною поведінкою. Фактори ризику в цьому випадку включають фізичну слабкість, особливості характеру, відсутність комунікативних навичок, емоційну нестійкість та несприятливе зовнішнє соціальне середовище [25].

У підлітків з'являються специфічні поведінкові реакції, що складають специфічний підлітковий комплекс. Один із елементів цього комплексу - реакція емансипації, яка проявляється в тому, що підліток намагається визволитися від контролю та впливу дорослих.

Однією з центральних проблем становлення особистості в підлітковому віці є проблема формування та розвитку самооцінки. Характер самооцінки підлітка та його рівень домагань мають визначальне значення для формування адекватного або неадекватного ставлення до себе. У випадку неадекватної самооцінки підліток постійно зіштовхується з невдачами, часто увіймає у конфлікти з оточуючими, що порушує гармонійний розвиток його особистості.

Характер самооцінки впливає на формування різних особистісних якостей. При адекватній самооцінці розвиваються впевненість в собі, самокритичність, наполегливість та вимогливість. У випадку неадекватної самооцінки може виникнути невпевненість або зайва самовпевненість. Негативне ставлення до себе стає джерелом труднощів у спілкуванні, оскільки підліток із таким ставленням вважає, що і навколишні ставляться до нього негативно.

Психологічне насильство у міжособистісних відносинах, як з боку класного колективу, так і з боку одного (або кількох) вчителів, є основною загрозою психологічної безпеки підлітків. Цей вид насильства є причиною негативного впливу на емоційне благополуччя дитини, призводить до зниження успішності та уповільнює особистісний розвиток учня.

Найбільш суттєвою психологічною небезпекою в освітньому середовищі школи (а також у соціальній взаємодії взагалі) є недооцінення базової потреби в особистісно-орієнтованому та довірливому спілкуванні. Внаслідок неповного задоволення цієї важливої потреби учні формують негативне ставлення до школи, виявляють схильність до деструктивної поведінки, а також порушується їхнє психічне та фізичне здоров'я.

Отже, підлітковий період визначається як час активного формування особистості, коли відбувається інтенсивна трансформація соціального досвіду через власну активність особистості у процесі трансформації власної особистості та становлення свого «Я». Центральним аспектом цього перетворення особистості підлітка є формування почуття дорослості та розвиток самосвідомості [13].

1.2. Психологічна характеристика конфліктності підлітків

Розуміння впливу психологічних факторів на виникнення, розвиток та наслідки міжособистісних конфліктів є ключовим для розкриття психологічних механізмів, які регулюють поведінку особистості. Це питання також має велике значення для розробки методологічних підходів до психодіагностики, прогнозування та корекції міжособистісних конфліктів у більш широкому контексті.

Аналіз психологічних чинників конфліктності пов'язаний з розумінням визначеності психіки та поведінки людини, а також з наявними методологічними підходами до вивчення міжособистісних конфліктів. Конфлікт є біполярним явищем, що виявляється у діяльності сторін. Концепція "багатосуб'єктності" внутрішнього світу людини розглянута в трудах численних дослідників, зокрема тих, що базуються на структурній моделі особистості.

Наприклад, психоаналітична теорія стверджує, що конфлікт виникає в глибинах психіки через взаємодію її внутрішніх структур і тенденцій з законами об'єктивного існування. Тенденція до міжособистісних конфліктів є

результатом спотворення базових аттіюд, що виникають під впливом негативного досвіду, отриманого в дитинстві.

Психологічні конфлікти грають велику роль у формуванні нових рис характеру та реконструкції особистості, що виражається у гострій формі розвитку. Це супроводжується зміною структури особистості підлітка та формуванням нових взаємин. Конфлікт переводить учасників на новий рівень взаємодії, що супроводжується ціннісною переорієнтацією, усвідомленням та формуванням особистих і групових інтересів, зміною комунікативної структури, руйнуванням старих і створенням нових схем легітимізації.

Конфлікт аналізується на різних рівнях особистості. Внутрішньоособистісний конфлікт виявляється у зовнішніх міжособистісних відносинах. Міжособистісні конфлікти супроводжуються емоційними переживаннями індивіда. Різні види конфліктів взаємозалежні та можуть переходити з одного рівня на інший. Міжособистісний конфлікт, пов'язаний з протиріччями у взаємодії, може перерости у внутрішньоособистісний конфлікт, такий як конфлікт мотивів або вибору. Конфлікт, що виникає між учасниками окремих груп, може стати початком міжгрупового конфлікту.

Перші теоретичні та експериментальні дослідження міжособистісних конфліктів проводилися К. Левін. Він вбачав, що суспільство складається з окремих груп дорослих і дітей. Підліток опиняється між цими двома групами: він бажає більше відчувати себе частиною дитячої групи, одночасно прагнучи вступити до групи дорослих, але ще не має доступу туди. Таким чином, чим вище рівень розриву між цими групами та чим довше підліток не приймається в одну з них, тим складніше йому пройти період підліткового віку.

Перехід від дитинства до дорослості, що характеризує підлітковий період, ускладнює процес виконання соціальних ролей та породжує різноманітні зовнішні й внутрішні суперечності. До того ж, існує проблема індивідуальних різниць: не існує типового підлітка. Загальні закономірності виявляються через індивідуальні варіації, які залежать не лише від оточуючого

середовища та умов виховання, але й від особливостей конкретної особистості.

У деяких дослідчів, особливо психіатрів, зустрічаються терміни "підлітковий комплекс" і "пубертатна криза". Підлітковий комплекс включає психологічні особливості підліткового віку у їх виразних формах, в той час як пубертатна криза описує зміни в поведінці, спричинені цими особливостями. Суть підліткового комплексу полягає в вікових особливостях, поведінкових моделях і специфічних реакціях на вплив зовнішнього середовища, які є характерними для цього періоду розвитку.

А. Лічко розподіляє реакції підлітків на кілька категорій: емансипаційну реакцію, групову спрямованість, захоплення (хобі), а також реакції, пов'язані зі становленням сексуальності. Емансипаційна реакція розвивається у підлітків під впливом соціально-психологічних факторів, таких як надмірний контроль або опіка з боку дорослих, позбавлення основної самостійності та свободи в діях, а також те, як підлітка сприймають як дитину. Групова спрямованість майже інстинктивна, що пояснює той факт, що більшість правопорушень серед підлітків відбуваються у групі; також у цьому контексті часто виникає психологічна залежність від алкоголю.

Вивчення реакцій, що виникають через сексуальну потягу, показує, що сексуальна поведінка підлітків відрізняється великою нестабільністю і може переходити у патологічні форми. Цю нестабільність зумовлює недиференційована сексуальність. Крім того, у підлітків залишаються дитячі форми поведінки, такі як відмова, опозиція, імітація, компенсація та гіперкомпенсація.

Статус підлітка залишається незмінним: він продовжує бути учнем і зберігає матеріальну залежність від батьків, які виступають як вихователі. Дорослим важко звикнути до думки про те, що дитина має самостійність, оскільки це обмежує їхні власні права. Це призводить до того, що дорослі ставляться до підлітка як до дитини, яка повинна підкорятися і не має права на нові права. Це підсвідоме ставлення підживлює самовпевненість дорослих:

чим беззахиснішою та дитячішою виглядає дитина, тим важливішими вони вважають себе. Це створює непродуктивну виховну ситуацію, що суперечить цілям виховання, гальмує соціальний розвиток.

Взаємодія між підлітками та вчителями часто супроводжується конфліктами, які виникають через різні дії, стосунки та поведінку. Ці конфлікти мають свої особливості, які визначаються специфікою навчальної діяльності і різницею у статусі та віці сторін. Ефективна поведінка вчителя у конфлікті включає правильне визначення своєї позиції, вміння підтримувати відносини з батьками, використання впливу у класі та серед педагогічного колективу, повагу до особистості підлітка та застосування рекомендацій з оптимізації спілкування з учнем.

Конфлікти між підлітками та батьками виникають через деструктивність внутрішньосімейних відносин, недоліки у вихованні, індивідуально-психологічні зміни у підлітків та індивідуальні особливості дорослих. Поведінка підлітків стає конфліктною, коли не беруть до уваги їхні індивідуальні особливості, зміни в психіці через вік, або коли не змінюється форма та зміст спілкування з дорослими. Взаєминам між дорослими та підлітками сприяє підвищення педагогічної культури батьків, організація сім'ї як колективу, а також прояв інтересу батьків до внутрішнього світу своїх дітей [2].

Психологічна стійкість є характеристикою особистості, яка забезпечує оптимальний рівень функціонування її психічної енергії, і формується в процесі життєвого досвіду. Конфліктостійкість, яка є підтипом психологічної стійкості, визначається здатністю особистості адекватно та безконфліктно вирішувати проблеми соціальної взаємодії. Структура конфліктостійкості включає емоційний, вольовий, пізнавальний, мотиваційний та психомоторний компоненти. Така конфліктність має свою ієрархію, яка залежить від природних здібностей та соціального досвіду особистості [41].

Так, конфлікт – це гостре зіткнення протилежних позицій та поглядів під час взаємодії між особою та самою собою або іншими. Існують різновиди

конфліктів, включаючи внутрішні, міжособистісні, між людиною та групою, а також міжгрупові. Зосередимося на міжособистісному конфлікті.

Міжособистісний конфлікт – це відкрите зіткнення між взаємодіючими особами на основі протиріч, що виявляються у формі протилежних цілей, несумісних у конкретній ситуації.

Вирішення або попередження конфлікту спрямоване на збереження існуючої системи міжособистісної взаємодії. Однак, джерелом конфлікту можуть бути причини, які призводять до руйнування сформованої системи.

Підлітковий вік є складним періодом у житті людини. Розвиток підлітка на цьому етапі характеризується швидкими змінами у біологічному та психологічному плані. Це період самоствердження, бунту, сепарації, сильних емоцій та переживань, пов'язаних як з розвитком соціальної позиції підлітка, так і з гормональними змінами всередині його тіла [19].

Психологічні особливості підлітка охоплюють широкий спектр проявів, серед яких можна виокремити наступні аспекти:

- Переорієнтація життєвих цінностей.
- Особистісна нестабільність.
- Потреба в самостійності, самореалізації та позбавленні від опіки.
- Критичне осмислення себе і оточуючих.
- Прагнення зайняти нову соціальну позицію, відповідну потребам і

можливостям.

- Егоцентризм.
- Обмеженість життєвого досвіду.
- Бажання самоствердитися серед однолітків.

Кожна з цих особливостей може стати слабким місцем у взаємодії підлітка з оточуючими. Внаслідок складності та суперечності внутрішніх і зовнішніх умов у житті підлітка можуть виникати ситуації, які порушують

нормальний хід його особистісного становлення, створюючи передумови для виникнення конфліктів.

Причини конфліктності підлітків часто обумовлені:

- Протиріччям між прагненням отримати ресурси та обмеженими можливостями.
- Відсутністю чіткого розмежування прав та обов'язків у міжособистісних відносинах.
- Недостатньою узгодженістю або суперечливістю цілей.
- Недостатньою комунікацією, включаючи недостатній обмін інформацією або її відсутність.
- Вимушеною взаємозалежністю у досягненні цілей.
- Різницею у досвіді та способі спілкування.
- Незбалансованою системою мотивації.

У розгляді конфліктності між підлітками важливо врахувати й інший вид міжособистісних протиріч. Дорослі часто вважають, що підліток, як дитина, має підкорятися, що може порушити його потребу у самостійності та визнанні. Ці суперечності можуть викликати протест та емоційний стрес з боку підлітка, що збільшує ризик конфліктної поведінки.

Потреба в визнанні та схваленні для підлітків є важливою, тому вони можуть відповідати на осуд або неприйняття з боку оточуючих ворожістю та захистом. Початкові конфліктні ситуації, як правило, виникають із зіткненням підлітка з одним з батьків або вчителем, а потім розширюються на відносини з іншими дорослими та ровесниками.

Егоцентричність та обмежений життєвий досвід підлітка можуть перешкоджати конструктивному вирішенню конфліктів, оскільки вони обмежують його здатність до сприйняття іншої точки зору та діалогу. Такі деструктивні конфлікти рідко призводять до побудови співпраці та розв'язання проблем[38].

У підлітків спостерігається недостатня ефективність у подоланні перешкод, що іноді призводить до самоіндукції негативного емоційного напруження. Ця динаміка полягає в тому, що дезорганізована поведінка підсилює стресовий стан, який, в свою чергу, ще більше дезорганізує поведінку, створюючи так звану "хвилю дезорганізації".

Наслідки конфліктності для підлітка включають зростання напруженості, відчуження від батьків, дорослих та ровесників, свідоме неприйняття вимог, оцінок та поглядів інших осіб, формування негативного ставлення до світу, відчуття самотності та непотрібності, а також поява різних проблем у взаємодії з оточуючими та побудові міжособистісних зв'язків.

Зазначена проблема конфліктності серед підлітків є поширеною і має численні наслідки, які провокуються різними факторами, зокрема психологічними. Конфліктність особистості у підлітковому віці визначається психологічними, соціально-психологічними та соціальними факторами, такими як темперамент, рівень агресивності, соціальні установки, відносини та умови життя.

Сучасні дослідження зосереджуються на психологічних факторах, що впливають на особистість людини. Серед них значну увагу приділяють таким аспектам як темперамент, рівень агресивності, емоційний стан та тривожність. Розглянемо кожен з цих факторів.

Темперамент визначається як стійка динамічна особливість психічних процесів людини. Важливо розрізнити особливості поведінки, що впливають з темпераменту, від тих, які породжені іншими чинниками. Темпераментні властивості проявляються однаково в різних сферах діяльності та залишаються сталими та постійними протягом життя. Також доведено, що різні типи темпераменту базуються на різних рівнях збудження та гальмування нервових процесів.

Наприклад, холерики характеризуються підвищеною емоційною реактивністю, що виявляється у нетерплячості, прямолінійності та запальності

у спілкуванні. Їхня поведінка часто визначається енергійністю та наполегливістю, але може бути неврівноваженою.

Таким чином, психологічні характеристики, такі як темперамент, грають значну роль у формуванні поведінкових особливостей та визначають стиль взаємодії особистості з оточуючим середовищем [20].

Холерики, за своєю природою, часто схильні до бурхливих афектів, конфліктності, нестриманості та агресивності. Їхня енергія зазвичай спрямована ззовні, що робить їх екстравертами. Проте, їхня низька лабільність може викликати проблеми при адаптації до нових умов та ситуацій, зокрема, у нових знайомствах.

Спроби нав'язати свою думку, категоричність у висловлюваннях та неприйняття інших думок можуть обмежувати коло спілкування холерика та призводити до конфліктів. Ці особливості характеру можуть стати перешкодою у побудові гармонійних відносин та ефективного взаєморозуміння з оточуючими.

Сангвініки, характеризуючись підвищеною реактивністю, проявляють яскраво як позитивні, так і негативні емоції. Вони легко пристосовуються до змінних умов та вміють контролювати свої емоції залежно від обставин, що сприяє їх комунікабельності та лідерським якостям. Це екстравертні особистості, чия поведінка переважно обумовлена зовнішніми факторами, а не внутрішніми переживаннями.

Флегматики відрізняються спокійним та врівноваженим характером, здатним адекватно реагувати на зовнішні подразники. Їхні емоційні реакції відбуваються повільно, але можуть бути досить потужними та тривалими. Це тип особистості, який часто проявляє недостатню впевненість у собі та безініціативність через високу ригідність.

Меланхоліки, які характеризуються слабкістю як збудливих, так і гальмівних процесів, зазвичай є інтровертами та виявляють високу тривожність. Їхні емоційні реакції є стійкими та маловираженими зовні, але внутрішні переживання можуть бути дуже інтенсивними. Цей тип особистості

зазвичай проявляє сором'язливість та нерішучість у спілкуванні та має обмежене коло знайомств.

Більшість людей поєднують властивості різних типів темпераменту, тому найчастіше ми спостерігаємо змішаний тип темпераменту, а не чисті варіанти.

Враховуючи характеристики чотирьох типів темпераменту, можна зробити висновок, що холеричні особистості, завдяки їхній особливій нервовій системі, схильні до виникнення та активної участі в конфліктних ситуаціях. Сангвініки також можуть потрапляти у конфліктні ситуації, проте, відмінною рисою від холериків, є їхня швидка здатність до вирішення конфлікту та переходу до стадії примирення.

Флегматичні та меланхолічні особистості не мають схильності до конфліктів, проте, якщо вони стикаються з ними, вони можуть переживати їх тривало та інтенсивно. Їхня невпевненість у собі та висока чутливість можуть ускладнювати процес вирішення конфліктних ситуацій[21].

Розглядаючи проблему агресивності як фактора конфліктності у підлітків, важливо визначити саме поняття агресії. Агресію розглядають як акти ворожості та дії, що завдають шкоди іншим особам або об'єктам. Це поведінкова реакція, що характеризується намаганням завдати шкоди або збитків.

Агресивність у підлітковому віці може бути спровокована різними факторами, включаючи індивідуальні (психобіологічні передумови), психолого-педагогічні (наслідки виховання в сім'ї та школі), соціально-психологічні (взаємодія зі своїм оточенням та соціальні групи), особистісні (власне ставлення до ситуацій та спілкування) і соціальні (соціально-економічні умови життя та розвитку суспільства).

Існують три основних підходи в поясненні природи агресивності: як вроджена властивість, як реакція на фрустрацію та як характеристика поведінки, що формується під впливом навчання та виховання.

Агресія у підлітковому віці може мати різноманітні та складні причини, а також виявлятися у різних формах. Однією з найбільш суттєвих психологічних небезпек в освітньому середовищі, зокрема в школі, є недооцінення основної потреби в особистісно-орієнтованому та довірливому спілкуванні. Це може призвести до негативного ставлення учнів до школи, схильності до деструктивної поведінки та порушення їхнього психічного та фізичного здоров'я.

Період підлітковості визначається як час інтенсивного формування особистості, коли відбувається активна трансформація соціального досвіду через власну активність особистості у процесі становлення власної ідентичності. Одним з центральних аспектів цього процесу є формування почуття дорослості та розвиток самосвідомості.

Емоційний стан відображає довготривалий прояв емоцій (від декількох днів до декількох місяців) і відзначається відносною стабільністю. Цей стан не спрямований на конкретний об'єкт і функціонує як фонова характеристика.

Емоційний стан значно впливає на характер та інтенсивність актуальних потреб та оцінки можливості їх задоволення. Відповідно до вірогідності задоволення потреби, виникають позитивні або негативні емоційні стани. У підлітковому віці емоційний стан може бути менш стабільним і залежати від особливостей характеру на даному віковому етапі.

Емоційна напруженість може виникати при активізації мотиву самоствердження. Цей стан відображає розбіжність внутрішніх спонукань особистості з об'єктивними складовими її діяльності, зокрема, діяльності, яка має значущий і складний характер. Потреба у самоствердженні та вияв власної індивідуальності у підлітковому віці можуть набувати особливого напруження і у певних ситуаціях спричиняти конфлікти, якщо підліток відчуває певні утиски та обмеження від найближчого оточення або від малознайомих людей. Важливим психологічним фактором конфліктності є також стани тривожності, що визначаються як відчуття неконкретної, невизначеної загрози, супроводжуючись очікуванням негативних змін. Такі стани можуть

призводити до зростання напруження та важкості взаємодії з навколишнім середовищем, що в свою чергу може сприяти виникненню конфліктних ситуацій[22].

Тривожність відчувається неявно і може мати невизначений характер, на відміну від страху, який виникає від конкретних причин і пов'язаний з загрозою існуванню. В психології виділяють два види тривожності: емоційний стан, що виникає у певних ситуаціях, і стійку характеристику особистості.

Ситуативна тривожність, згідно з Ч. Спілбергером, характеризується негативними передчуттями, напруженістю та нервозністю, а також активізацією вегетативної нервової системи. Ю. Л. Ханін виділяє такі ознаки тривожності: різна інтенсивність, мінливість з часом, переживання станів напруження та занепокоєння, а також виражена активність вегетативної нервової системи.

Тривожність може бути корисною, оскільки мобілізує ресурси особистості для подолання труднощів та досягнення цілей. Проте, підвищена тривожність може негативно впливати на ефективність діяльності. Тому важливо, щоб рівень тривожності не перевищував оптимальний для досягнення успіху і не заважав ефективній роботі[26].

Особистісна тривожність - це стійка характеристика особистості, яка проявляється у сприйнятті різних ситуацій як загрозливих та лякаючих. Цей стан активізується при сприйнятті певних стимулів як небезпечних. Ю.Л. Ханін розрізняє два види особистісної тривожності: загальну і специфічну. Загальна особистісна тривожність не пов'язана з конкретними ситуаціями, тоді як специфічна тривожність виникає тільки в стресових ситуаціях та пов'язана з особливостями сприйняття конкретних стресорів.

Кожна людина має свій оптимальний рівень тривожності, важливий для самоконтролю та самовиховання. Це явище відоме як "корисна тривожність". Оптимальний рівень тривожності допомагає людині адекватно реагувати на стресові ситуації.

У ситуаціях, коли особистість відчуває загрозу своїй самооцінці та самоповазі, вона може проявляти ознаки конфліктності. В таких випадках важливо здати виступити на захист самої [26].

1.3. Гендерна специфіка конфліктності у школярів підліткового віку

Сутність підліткового конфлікту в психологічній літературі трактується неоднозначно: з одного боку, конфліктність виводиться з процесу становлення самопізнання й розвитку рефлексії підлітка, що забезпечує усвідомлення ним внутрішніх суперечностей і визначає виникнення конфлікту.

У той же час відзначається, що підліток частіше не усвідомлює причин і змісту власних несумісних мотивів, бажань, вчинків і переживає скоріше не сам конфлікт, а з його наслідки – порушення стосунків з оточуючими, агресивні або депресивні стани і т.п. Внутрішній конфлікт є показником розвитку духовності особистості підлітка, його зрілості як здатності усвідомити й осмислити власний внутрішній світ, складні життєві ситуації і стосунки з оточуючими. У цьому контексті описані моральні конфлікти підлітка (О.А.Донченко, Т.М.Титаренко), конфлікти “Я-концепції” і самооцінки (Н.Н.Толстих, Л.І.Божович).

Тут вихідними положеннями в аналізі є такі:

- 1) внутрішньоособистісний конфлікт завжди стосується моральної сфери підлітка, ставить його перед вибором цінностей;
- 2) це завжди конфлікт ставлення до себе або до інших;
- 3) він має ціннісне значення і відіграє роль “стрибка” у розвитку духовності особистості.

Виникнення внутрішнього конфлікту та переживання, що супроводжує його, обумовлені різноманітними умовами. Зокрема, зовнішні умови можуть спричиняти конфлікт у разі, коли задоволення глибоких активних мотивів та ставлень особистості стає неможливим або під загрозою. Внутрішні умови

включають наявність суттєвих протиріч між різними аспектами особистості та усвідомлення особистістю суб'єктивної невирішеності ситуації. Крім того, власне особистісні умови можуть бути причиною конфлікту, такі як складний внутрішній світ, складна ієрархія потреб і мотивів, високий рівень розвитку відчуттів і цінностей, а також підвищена схильність особистості до самоаналізу та рефлексії [51].

У підлітковому віці характерний внутрішній критичний конфліктний стан, який виявляється у тому, що сам підліток свідомо усвідомлює конфлікт, сильно переживає його та відчуває деструктивну психічну напруженість. Цей стан супроводжується дисгармонією його “Я-концепції”. Вчені вважають, що критичний стан виникає тоді, коли підліток не може знайти вихід з конфліктної ситуації та не здатний досягти компромісу між протилежними тенденціями, що призводить до капітуляції свідомості перед суб'єктивно нерозв'язаним протиріччям.

У психології виокремлюються різноманітні показники внутрішньоособистісного конфлікту, що охоплюють когнітивну, емоційну, поведінкову та інтегральні сфери. У когнітивній сфері це включає суперечливість образу «Я», зниження самооцінки, усвідомлення свого стану як психологічної безвиході, затримку ухвалення рішення та суб'єктивне визнання наявності проблеми ціннісного вибору. У емоційній сфері це проявляється у психоемоційній напрузі та значних негативних переживаннях. У поведінковій сфері спостерігається зниження якості й інтенсивності діяльності, зниження задоволеності діяльністю та негативне емоційне тло спілкування. Інтегральні показники включають порушення нормального механізму адаптації та посилення психологічного стресу [50].

Отже, внутрішньоособистісний конфлікт – це протиріччя, боротьба різнопланових інтересів, цілей, мотивів і бажань, які одночасно існують в структурі особистості. Цей конфлікт характеризується емоційною напругою, заниженою самооцінкою і має значний вплив на поведінку особистості. Агресивність підлітків може бути проявом їхніх внутрішньоособистісних

конфліктів та способом самоствердитись в очах однолітків і соціуму. Слід зауважити, що соціальне оточення може бути однією з основних причин виникнення таких конфліктів, що в результаті призводять до підліткової агресії, проте воно також має потенціал управляти цими конфліктами.

Підліткова агресія може бути наслідком загальної озлобленості та зниженої самоповаги, що виникають внаслідок пережитих невдач та несправедливостей. Часто агресія виявляється як невідома енергія, яку підліток не в змозі опанувати, тому він звільняє її шляхом агресивної поведінки, наприклад, підняттям голосу на батьків. Зрозумінням та підтримкою соціуму, дорослими дитиною, спрямуванням енергії підлітка в позитивне русло можна запобігти масовій підлітковій агресії [27].

Агресію можна визначити як результат внутрішньоособистісних конфліктів або як деструктивну форму поведінки, спрямовану на руйнування самоповаги. Вирішення питання підліткової агресії полягає у розумінні гендерних особливостей агресивності як вияву їхніх внутрішньоособистісних конфліктів. Гендерні особливості визначаються біологічною статтю, гендерними стереотипами, гендерними нормами та гендерною ідентичністю.

Самосвідомість підлітка, що формується, залежить від його гендерної ідентичності, яка активно розвивається в підлітковому періоді. Усвідомлюючи свою стать, підліток формує свою рольову поведінку та оцінює її відповідно до стереотипів про жіноче та чоловіче уявлення.

Гендерні особливості суттєво впливають на поведінку підлітків та їх сприйняття світу навколо. У їхніх вчинках проявляються виразні маскулітні та фемінні риси, які вони засвоюють у процесі соціалізації. За словами В. Л. Ситнікова, гендерні стереотипи у підлітків виникають через систему образів-еталонів, образів-орієнтирів та образів-відбиття у представників кожної статі на різних вікових стадіях [23].

Важливо звернути увагу на те, як підліток реагує в конфліктних ситуаціях і які методи вирішення він обирає. Якщо підліток виявляє неконструктивні методи поведінки, то це може призвести до формування

несприятливих установок і соціокультурних цінностей у міжособистісних відносинах з однолітками.

Наприклад, підліток, який схильний до уникнення конфліктів, часто стає об'єктом знущання та глузування з боку однолітків, відчуваючи себе аутсайдером і неприйнятним серед співрівнянників. Це може призвести до того, що він приймає роль жертви. З іншого боку, підліток, який схильний до постійного суперництва, може розвивати агресивну поведінку і використовувати фізичну силу для підкорення інших, що може призвести до делінквентного поведінки.

При вивченні гендерних відмінностей у ставленні до агресії Р. Берон і Д. Річардсон, посилаючись на ряд авторів, вказують, що жінки сприймають схильність до домінування у свого потенційного партнера як привабливу рису, у відміну від чоловіків. Після агресивної поведінки чоловіки, як правило, менше відчувають провину і тривогу, в той час як жінки, навпаки, стурбовані можливими наслідками агресії для самих себе. Після виявлення агресії вони швидше відчувають провину і страх. Так, підліток-дівчина, накричавши на свою подругу, може поділити з нею почуття горя. Жінки розглядають агресію як вияв емоційної напруги у стані гніву, тоді як чоловіки вважають агресію інструментом, який вони використовують для досягнення соціальних і матеріальних цілей [23].

У сучасних дослідженнях вивчається наявність гендерних відмінностей у поведінці в конфліктних ситуаціях, особливо на ранніх етапах соціалізації. Наприклад, А.В. Семенов приходять до висновку, що дівчата частіше усвідомлюють конфліктну ситуацію і намагаються знайти її розв'язання, тоді як хлопчики частіше є ініціаторами конфлікту. Після завершення конфлікту у взаємодії вони характеризуються відходливістю, тоді як дівчатка є злопам'ятними. Фізична та вербальна агресія частіше властива хлопчикам, а дівчаткам – непряма.

Так, Є.А. Тарасова зазначає, що вплив гендерних відмінностей відбивається здебільшого у стратегіях конфліктної взаємодії. Жінки

намагаються поводитися відповідно до своєї стандартної ролі, чоловіки, навпаки, йдуть до своєї мети з використанням різних шляхів. Жінки виявляють терпимість та бажання дійти компромісу. На думку М.А. Кругловий, чоловіки найчастіше використовують уникнення чи агресію у подоланні стресу, викликаного конфліктної ситуацією .

У конфліктних ситуаціях підлітки часто виявляють агресію до свого опонента, проте існують статеві відмінності у способах прояву цієї агресії. Хлопці відзначаються переважанням фізичних проявів агресії, тоді як дівчата, зазвичай, з віком частіше вдаються до непрямих методів вираження агресії, таких як вербальні напади, непрямі заходи, і прояв негативізму. У вивченні сутності та коренів агресивності особистості існує багато підходів, які знаходять своє відображення в різних теоріях та концепціях. Варто зауважити, що сучасні дослідження щодо проблеми агресивності особистості в українській науці проводяться з позицій теорії соціального навчання, яка розглядає вплив соціальних чинників на усвідомлення та прояв агресії в конструктивних або дезадаптивних формах [24].

Формування агресивності залежить від численних факторів, до яких відносяться найближче оточення підлітка – родинна сім'я, групи однолітків, а також широке оточення, включаючи освітні установи, традиції та закони культури, а також засоби масової інформації.

Вирішальна роль у формуванні агресивності підлітків відводиться сім'ї. Саме в ній в процесі взаємодії і взаємовпливу подружжя, батьків і дітей закладаються основи норм і правил моральності, навичок спільної діяльності, формуються світогляд, ціннісні орієнтації, життєві плани і ідеали. Р.Г.Ілешевою були виділені типи неправильного виховання в сім'ї, що сприяють формуванню агресивності у дитини: виховання по типу гіперопіки, виховання за типом «кумир сім'ї», виховання за типом Попелюшки .

Виховання по типу гіперопіки. «Гіпо» – зниження, або бездоглядність. Зустрічається в деформованих сім'ях, в яких має місце алкоголізм батьків, в конфліктних сім'ях, а також формально благополучних сім'ях. В останніх

виховні обов'язки виконуються декларативно, зводяться лише до матеріального забезпечення. У підлітків, що виростили в умовах бездоглядності, часто спостерігаються схильності до шкідливих звичок у вигляді раннього куріння, залучення до вживання алкоголю, наркотичних і токсичних засобів. Для них характерні скарги зі школи, залучення до антисоціальних груп підлітків, скоєння правопорушень. Внаслідок формуються такі риси характеру, як злостивість, агресивність зі схильністю до бійок і іншим негативним вчинкам.

Виховання по типу «кумир сім'ї» полягає в тому, що підліток у сім'ї є центром уваги, коли постійно вихваляють всі його якості, наприклад, що стосуються зовнішнього вигляду («найкрасивіший»), інтелектуальних даних («найрозумніший») і т.д. При такому вихованні у підлітка є високий рівень зарозумілості, переоцінка власних якостей, і непохитна спрага визнання, а поведінка характеризується демонстративністю, підвищеним інтересом до дорогих речей, «престижних речей» і занять. Такі підлітки будь-якими засобами намагаються привернути до себе увагу. При невиконанні їхніх бажань вони стають злісними, агресивними [1].

Виховання по типу Попелюшки. Цей тип виховання зустрічається зараз нечасто. Полягає він в тому, що батьки виявляють зайву суворість, надмірну вимогливість до підлітка, вимагаючи беззаперечного послуху. В результаті формуються такі характерологічні особливості, як невпевненість в собі, нерішучість, невміння відстоювати свої інтереси, лякливність, боязкість. В деяких випадках розвивається запальність, збудливість, агресивність. Взаємини дитини з братом чи сестрою є основоположними в її навчанні прояву агресивності в поведінці. В підтвердження цього факту необхідно вказати на дослідження А. Фельсона, який виявив, що діти проявляють більше фізичної або вербальної агресії проти єдиного брата або сестри, ніж проти всіх інших дітей, з якими вони спілкуються. Відзначимо також, що реакції батьків на прояви агресивності дітей можуть вплинути на взаємини між дітьми в родині [1].

Не менш важливими у формуванні індивіда є впливи макросередовища – школи, різних груп, в яких знаходиться підліток. До несприятливих факторів варто віднести зміну шкільної установи і колективу. Як зауважує Л.М. Чепелева, в наші дні школа далеко не завжди є прикладом мирного співіснування. Так, розрив між інтелектуальним рівнем і підготовленістю дитини до школи, з одного боку, і системою шкільних вимог, пов'язаних з навчанням, з іншого боку, утворює конфліктну ситуацію, яка може мати тривалий характер. Цей внутрішній конфлікт може сприяти прояву агресивності в суспільно негативних формах поведінки: пропуск занять, обмані, втечі з дому, надмірній дратівливості [9].

Отже, конфлікт грає істотну роль формуванні нових рис характеру й у розбудові особистості, які рішення є гостру форму розвитку – відбувається зміна структури особистості підлітка і формування нових відносин.

Висновки до першого розділу

У першому розділі проведено аналіз теоретичних підходів до вивчення особистісних конфліктів у підлітковому віці. Зокрема, розглянуто психологічні особливості цього періоду розвитку, а також психологічну характеристику конфліктності підлітків та гендерну специфіку конфліктності у школярів підліткового віку.

У підлітковому віці відбуваються значущі психологічні зміни, пов'язані з формуванням самоідентифікації, встановленням соціальних ролей та розширенням соціальних відносин. Підлітки стикаються з рядом нових викликів, включаючи навчання у школі, взаємодію з ровесниками та родинні відносини. Ці фактори сприяють появі конфліктів, оскільки підлітки намагаються зберегти свою індивідуальність, вибрати власний шлях у житті та встановити баланс між власними потребами та очікуваннями оточуючих. Психологічна характеристика конфліктності підлітків включає аналіз їхньої емоційної реактивності, здатності до саморегуляції та стратегій вирішення конфліктів. Підлітки можуть проявляти агресивність, конфліктність та ризиковану поведінку у ситуаціях конфлікту, або навпаки, виявляти емпатію, толерантність та здатність до співпраці. Розуміння цих психологічних механізмів дозволяє краще розуміти природу конфліктів у підлітковому віці та розробляти ефективні підходи до їх вирішення.

Можна зазначити причини конфліктності підлітків, серед яких: різниця у досвіді, протиріччя між прагненнями та можливостями, незбалансованість системи мотивації, неузгодженість цілей, вимушеною взаємозалежністю між підлітками та батьками тощо. Серед наслідків конфліктності було виділено зростання напруження, відмова від вимог та поглядів значимих дорослих, відчуження, побудова негативного ставлення до світу, виникнення відчуття самотності та непотрібності тощо. Кожен психологічний чинник конфліктності має свої особливості протікання, а також причини їхнього впливу конфліктність підлітка. Саме вивчення психологічних чинників надає

можливість зосередити свою увагу на людині та її особистісних якостях. Так, було зазначено характеристику кожного типу темпераменту з точки зору участі у конфлікті; причини виникнення агресивності; особливості емоційного стану та тривожності як каталізатора конфліктності тощо.

Гендерна специфіка конфліктності у школярів підліткового віку вказує на те, що статеві приналежності може впливати на типи конфліктів, способи їх вираження та стратегії вирішення. У зв'язку з культурними стереотипами та соціальними очікуваннями, підлітки можуть усвідомлювати різні ролі у конфліктних ситуаціях в залежності від їхньої статі. Розуміння цієї гендерної динаміки дозволяє краще пристосовувати підходи до роботи з підлітками різної статі та підтримувати їх у розв'язанні конфліктних ситуацій.

Отже, аналіз психологічних особливостей підліткового віку, психологічної характеристики конфліктності підлітків та гендерної специфіки конфліктності у школярів підліткового віку надає важливі висновки для подальших досліджень та практичної роботи з цією категорією населення.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ КОНФЛІКТНОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

2.1. Обґрунтування програми емпіричного дослідження

При вивченні конфліктної поведінки, як і у будь-якому іншому дослідженні, слід дотримуватися певної послідовності:

1. Підготовчий етап: включає аналіз наукової літератури з обраної теми, постановку мети і завдань дослідження, формування гіпотези та вибір методів дослідження.
2. Основний етап: передбачає визначення особливостей конфліктної поведінки у підлітковому віці, застосування обраних методів та аналіз отриманих результатів.
3. Заключний етап: включає узагальнення та аналіз результатів, їх інтерпретацію та підтвердження або спростування гіпотези.

Дослідження особливостей конфліктної поведінки школярів підліткового віку було проведено протягом двох місяців 2023 року. В опитуванні брали участь 60 учнів, серед яких 26 хлопців та 34 дівчат.

Гіпотези дослідження включали:

- Високий рівень конфліктності серед школярів (підлітків).
- Існування відмінностей у стилях поведінки в конфліктних ситуаціях та особливостях особистості, які провокують конфлікти у хлопців та дівчат-підлітків.
- Психологічні параметри, такі як агресивність та загальний рівень негативних комунікативних установок, пов'язані з конфліктністю.

Для аналізу конфліктної поведінки та її чинників використовувалися різні методики, включаючи Двомірну модель стратегій поведінки особистості, розроблену Кеннетом Томасом і Ральфом Кілменом. Ця модель базується на

двох вимірах - спрямованості на власні потреби та потреби інших людей, що утворює чотири категорії стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях: змагання, пристосування, компроміс та уникнення. Ця методика широко використовується для аналізу поведінки у конфліктних ситуаціях.

Важливим аспектом вивчення конфліктної поведінки є дослідження схильності особи до конфліктності та агресивності як особистісних рис. Для цього були використані методики "Особистісна агресивність і конфліктність" від Є. П. Ільїна і П.А. Ковальова та "Види агресивності" розроблені Л. Г. Почебут на основі опитувальника Басса-Дарки.

Методика, розроблена Є. П. Ільїним і П.А. Ковальовим, є ключовим інструментом для вивчення та аналізу конфліктної поведінки підлітків. Вона дозволяє досліджувати різні аспекти конфліктів у цьому віці та визначати особистісні та соціальні чинники, які сприяють їх виникненню та розвитку. Методика була розроблена з врахуванням психологічних та соціологічних аспектів конфліктності у підлітковому віці.

Перший етап розробки включав аналіз попередніх досліджень та методик, що стосуються конфліктної поведінки підлітків, а також формулювання концептуальної моделі для подальшого дослідження. Далі було розроблено методи та інструменти для збору даних, такі як анкети, спостереження та інтерв'ю. На завершальному етапі методика була перевірена та валідована через пілотні дослідження для перевірки її ефективності та надійності у вивченні конфліктної поведінки у підлітків.

Методика Є. П. Ільїна і П.А. Ковальова базується на різних підходах до вивчення конфліктності та може включати в себе анкетування, спостереження та інтерв'ю для збору даних про типи конфліктів, їхні причини та наслідки для учасників. Ця методика може бути застосована як у дослідницьких, так і у практичних цілях, наприклад, для розробки програм психологічної та педагогічної підтримки для учнів з проблемами управління конфліктами.

Завдяки методиці, розробленій Ільїним і Ковальовим, фахівці з психології та педагогіки мають можливість краще розуміти природу

конфліктності у підлітковому віці та розробляти ефективні підходи до її розв'язання.

Методика, розроблена Л.Г. Почебут, відома як Методика Самооцінки Гібридної Моделі Психічного Здоров'я (СГМПЗ), є інструментом для оцінки психічного здоров'я та особистісних особливостей людини. Розроблена українським психологом Л.Г. Почебут, ця методика базується на концепції гібридної моделі психічного здоров'я, яка поєднує в собі підходи медичної психології та психотерапії.

Методика СГМПЗ включає в себе анкетування та тестування, спрямовані на визначення рівня психічного здоров'я, самооцінки, а також дослідження рівня стресу, тривожності, депресії та інших психічних параметрів. Вона дозволяє оцінити рівень функціонування різних аспектів психічного здоров'я та виявити можливі проблемні області.

Методика СГМПЗ може бути використана як у дослідженнях з психічного здоров'я, так і у практиці клінічної психології та психотерапії. Вона надає можливість психологам та психотерапевтам отримати об'єктивну інформацію про психічне становище особистості та визначити оптимальний підхід до психотерапевтичного втручання.

Що стосується історії використання методики, то вона була застосована в різних дослідженнях з психічного здоров'я, а також в практиці клінічної психології та психотерапії. Результати застосування методики допомагають у зрозумінні психічного становища особистості та розробці індивідуалізованих програм психотерапевтичного супроводу.

Методика, розроблена Л.Г. Почебут, дозволяє диференціювати такі види агресивної поведінки, як вербальна, фізична, предметна, емоційна агресія, а також самоагресія. Агресивність розглядається автором як прояв дезадаптації та інтолерантності.

Тест на визначення рівня та форми агресивності (опитувальник Л.Г.Почебут), виявляє відсутність або дуже низький рівень агресії (від 0 до 8 балів), невисокий рівень агресії (9-20 балів), середній рівень агресії (21-30

балів), підвищений рівень агресії (від 31 до 40 балів) та дуже високий рівень агресії (41 і більше балів).

У етнопсихологічних дослідженнях особливе місце займає проблема вивчення агресивної поведінки. Визначення рівня агресивності може допомогти в профілактиці міжетнічних конфліктів і стабілізації соціальної та економічної ситуації в країні. Агресивна поведінка - це специфічна форма дій людини, що характеризується демонстрацією переваги в силі або застосуванням сили по відношенню до іншої людини або групі осіб, яким суб'єкт прагне завдати шкоди. Агресивну поведінку доцільно розглядати як протилежну поведінку – адаптивну. Адаптивна поведінка передбачає взаємодію людини з іншими людьми, узгодження інтересів, вимог і очікувань його учасників. Психологи Б.Басьо і Р. Дарка розробили тест, що оцінює рівень агресивної поведінки людини. Інструкція даного тесту – це пропонується опитувальник виявляє звичайний стиль поведінки в стресових ситуаціях і особливості пристосування в соціальному середовищі. Необхідно однозначно («так» чи «ні») оцінити 40 наведених тверджень.

Агресивна поведінка за формою прояву підрозділяється на 5 шкал.

Вербальна агресія (ВА) - людина вербально висловлює своє агресивне ставлення до іншої людини, використовує словесні образи.

Фізична агресія (ФА) - людина виражає свою агресію по відношенню до іншої людини із застосуванням фізичної сили.

Предметна агресія (ПА) - людина зриває свою агресію на оточуючих його предметах.

Емоційна агресія (ЕА) - у людини виникає емоційне відчуження при спілкуванні з іншою людиною, супроводжуване підозрілістю, ворожістю, неприязню або недобррозичливістю по відношенню до нього.

Самоагресія (СА) - людина не знаходиться в мирі та злагоді сама з собою; у неї відсутні або ослаблені механізми психологічного захисту; вона виявляється беззахисною в агресивному середовищі [18].

Людина (або етнос) тримається відособлено, автономно. Ввічливість і етикет як культурні способи спілкування дозволяють приховувати свою особистість, власну оригінальність і культуру; більшість комунікацій в таких випадках символічні й формальні. Мінімальна соціальна дистанція сприяє конкретизації уявлень про інших людей, оскільки коли люди добре знайомі, цікавляться один одним, національною культурою, вони залучаються у взаємодію і кожен бере до уваги оригінальність та індивідуальність один одного.

Пропонована шкала вимірює ставлення до тієї чи іншої національності. Інструкція випробуваному. «Проранжуйте представників зазначеної національності, відзначаючи ступінь прийнятності їх для себе особисто тільки по одному з семи запропонованих нижче критеріїв. Відповідайте за принципом: для мене особисто можливо і бажано у відношенні людей даної національності (номер відповіді – це величина бали):

1. Прийняття як близьких родичів допомогою шлюбу.
2. Прийняття як особистих друзів.
3. Прийняття як сусідів, що проживають на моїй вулиці.
4. Прийняття як колег по роботі, що мають ту ж професію, що і я.
5. Прийняття як громадян моєї країни.
6. Прийняття тільки як туристів в моїй країні.
7. Зволів б не бачити їх у моїй країні.

Математична обробка передбачає, по-перше, визначення процентного співвідношення відповідей піддослідних по всіх семи критеріям. По-друге, обробка проводиться по ключу, що дозволяє дати психологічну інтерпретацію отриманих даних [15].

Методика Е. П. Ільїним і П. А. Ковальовим направлена на виявлення схильності до певного типу агресивної поведінки.

Інструкція. На кожне ствердження необхідно дати відповіді «так» «+» чи «ні» «-».

Відповіді «так» по позиціям 1,5,9,13,17,21,37 і «ні» по позиціям 25, 29, 33 говорить про схильність опитуваного до прямої вербальної агресії; відповіді «так» по позиціям 2, 6,10,14,18,30, 34, 38 і «ні» по позиціям 22, 26— 0 схильність до вербальної агресії; відповіді «так» по позиціям 7,11,15,27,35 і «ні» по позиціям 3,19, 23,31,39 — о схильності до фізичної агресії; відповіді «так» по позиціям 8, 12, 16, 20, 32 і «ні» по позиціям 4, 24, 28, 36, 40— о схильності до прямої фізичної агресії. За кожний із вказаних відповідей нараховується 1 бал.

Сума балів за пряму та фізичну агресію і пряму вербальну агресію дає можливість судити про не стриманість, якщо сума 20 балів і більше, або стриманість (витримка), якщо сума 10 балів і менше [15].

Конфлікти виникають майже у всіх сферах людського життя. Існують різні визначення конфлікту, але всі вони підкреслюють наявність протиріччя, що приймає форму розбіжностей, якщо мова йде про взаємодію людей, конфлікти можуть бути схованими або явними, але в основі їх лежить відсутність згоди .

Отже, загальний рівень негативних комунікативних установок школярів підліткового віку було визначено за допомогою методики діагностики типу комунікативної установки. Ця методика дозволила виявити наявність і ступінь вираженості негативних комунікативних установок, які свідчать про готовність недоброчливо ставитися до більшості оточуючих. Такі установки формуються під впливом несприятливого досвіду людської взаємодії та яскраво виражених емоцій негативного спектра.

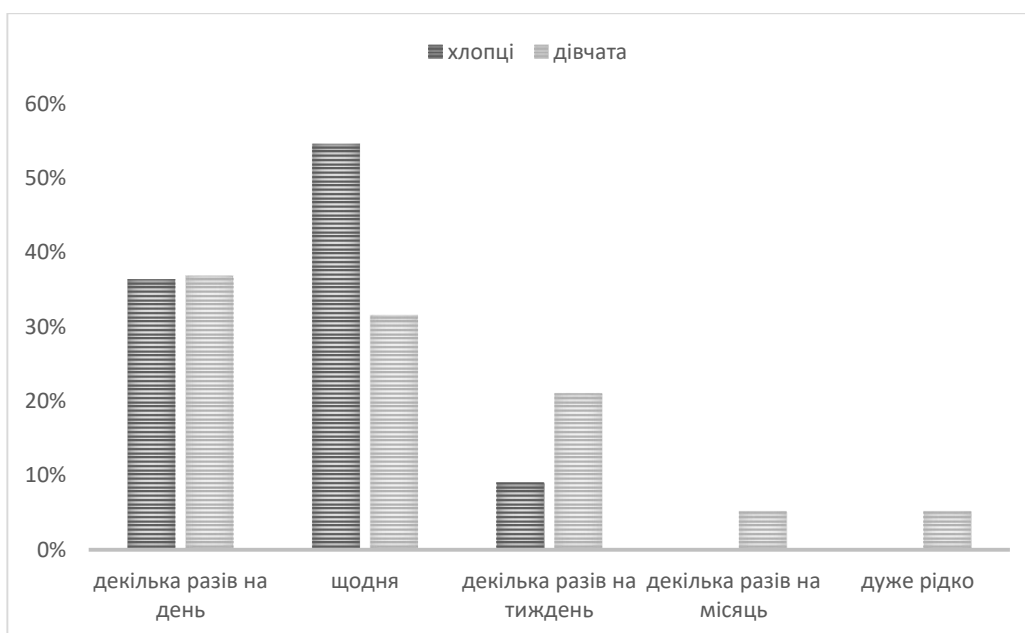
Додатково, для визначення рівня комунікативної толерантності була використана відповідна методика діагностики. Ця методика дозволила оцінити, наскільки особистість здатна виявляти терпимість до інших людей у міжособистісному спілкуванні.

2.2. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів

Під час аналізу заповнених анкет (Додаток А) виявлено, що більшість підлітків розглядають себе як схильних до конфліктів: 54,5% хлопців і 36,8% дівчат поділилися такими висновками. Щодо тих, хто вважає себе менш схильними до конфліктів, 27,3% з них - це хлопці, а 36,8% - дівчата. Варто зауважити, що 18,2% хлопців і 26,4% дівчат мають певні сумніви щодо визначення своєї схильності до конфліктів. Відповіді на питання "Як часто ви вступаєте в конфлікти з оточуючими?" підтверджують високий рівень конфліктності серед підлітків. (рис. 2.1)

Рис. 2.1.

Відповіді на запитання «Як часто ти конфліктуєш з оточуючими?»

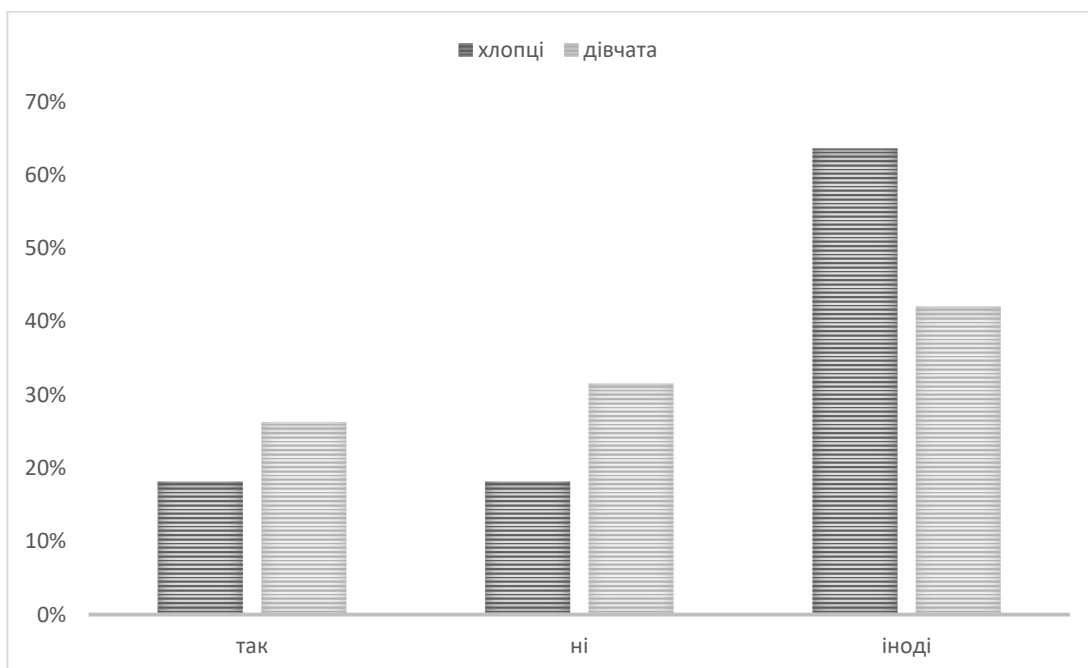

Серед хлопців немає тих, хто конфліктує менше кількох разів на тиждень: 54,5% з них беруть участь у конфліктах щодня, а 36,4% - кілька разів на день. У дівчат також виявлено значну кількість конфліктів: 36,8% опитаних конфліктують кілька разів на день, 31,6% - щодня, 21,1% - кілька разів на тиждень, і по 5,3% - кілька разів на місяць або рідше.

Результати опитування свідчать, що в багатьох випадках самі студенти стають ініціаторами конфліктів (рис. 2.2). Призналися, що люблять провокувати конфлікти, 18,2% хлопців і 26,3% дівчат.

Рис. 2.2.

Відповіді на запитання «Чи любиш ти провокувати конфлікти?»

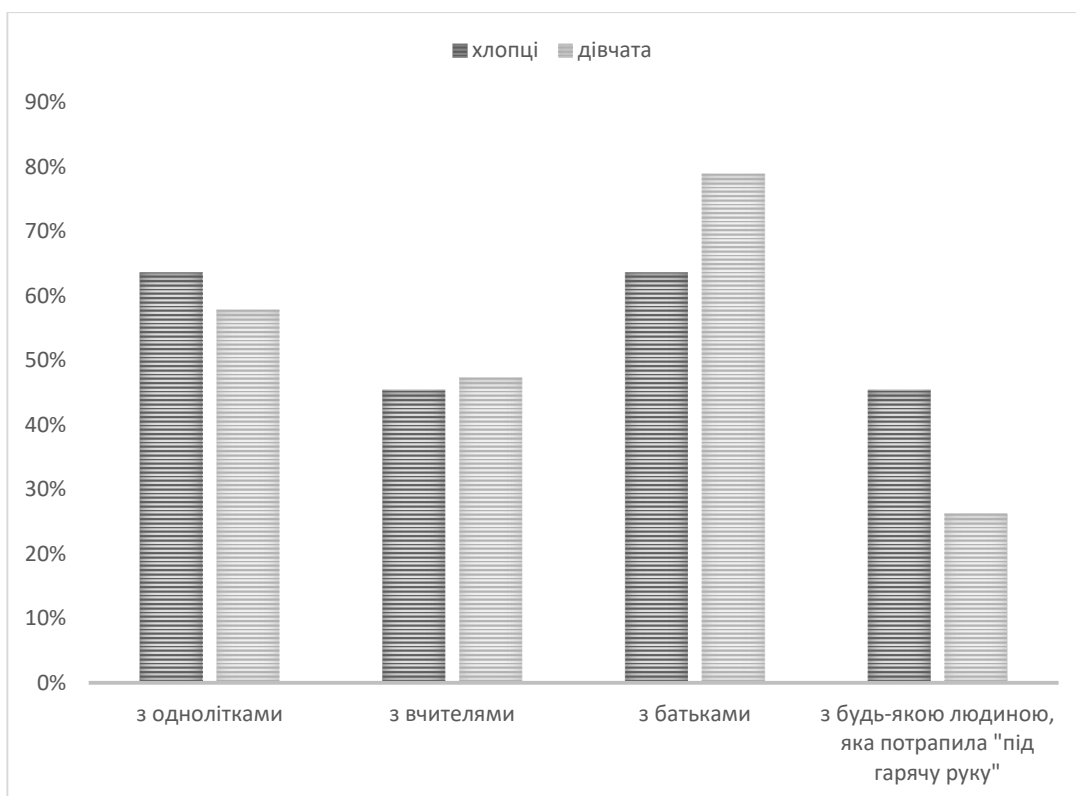

Підлітки найчастіше зазнають конфліктів з батьками: 63,6% хлопців і 78,9% дівчат вибрали цей варіант відповіді. Також часто виникають суперечки з однолітками: 63,4% хлопців та 57,9% дівчат відзначили цю проблему. Конфлікти з учителями також стають не рідкістю: 45,5% хлопців і 47,4% дівчат визнали це. Особливо тривожним є те, що значна частина підлітків, а саме 45,5% хлопців та 26,3% дівчат, готові вступити у конфлікт з будь-якою людиною, якщо вона потрапить "під гарячу руку" (рис. 2.3). Це свідчить про підвищену агресивність підлітків.

На запитання "Чи намагаєшся ти першим вирішити конфлікт, домовитися?" 27,3% хлопців та 36,8% дівчат відповіли "ні". Тим не менш, 27,3% хлопців та 26,3% дівчат виявили готовність до укладення мирної угоди, а решта спочатку аналізують ситуацію, перш ніж робити перші кроки до примирення.

Рис. 2.3.

Відповіді на запитання «З ким ти найчастіше конфліктуєш?»

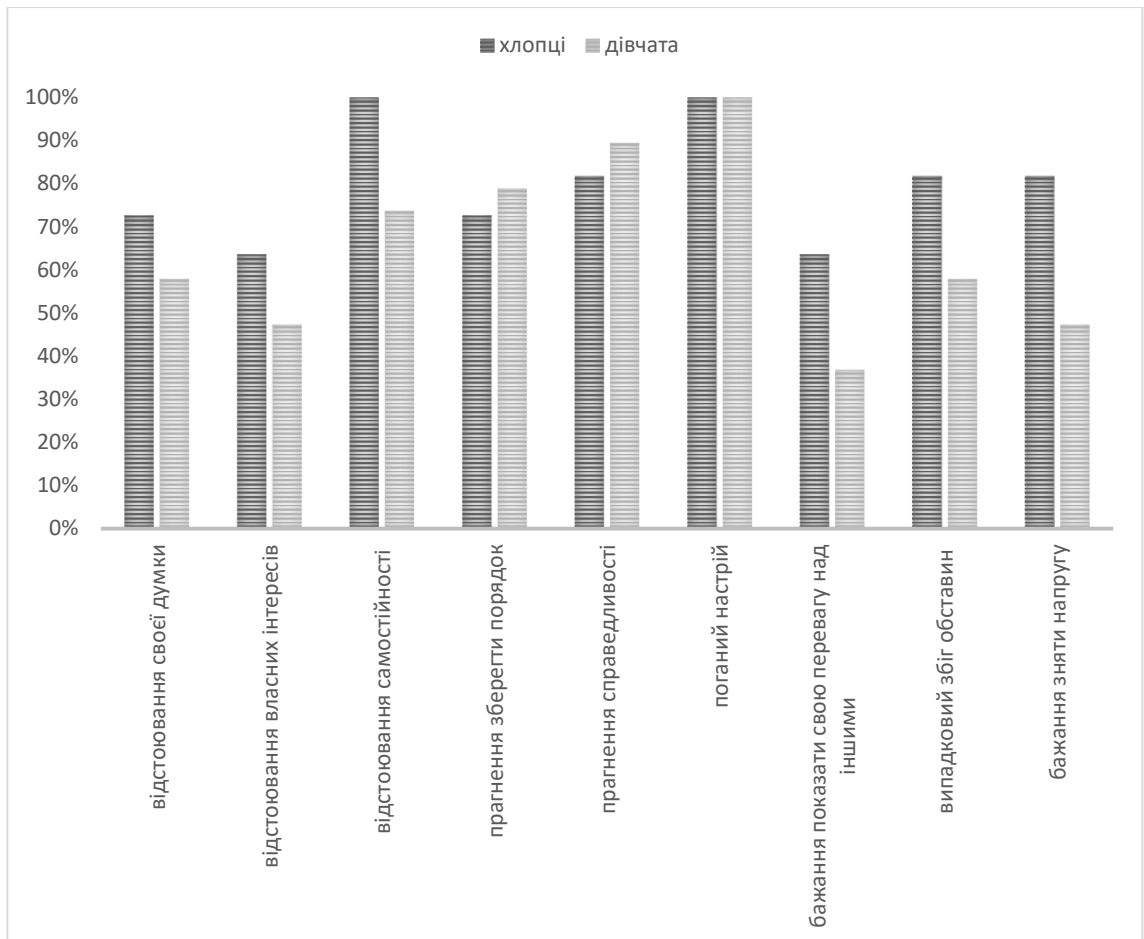

Однією з основних причин, що може підштовхувати підлітків до конфлікту, є поганий настрій. Крім того, всі опитані хлопці використовують конфлікт для захисту своєї самостійності, а 81,8% з них – для відновлення справедливості (рис. 2.4). Багато хлопців також використовують конфлікт як засіб для зняття напруги (81,8%). Випадкові обставини, наприклад, випадкове зіткнення на перерві або тіснота в громадському транспорті, можуть спровокувати конфлікт у 81,8% хлопців.

Дівчата вважають найбільш важливими причинами для конфлікту бажання захисту справедливості (89,5%) та прагнення зберегти порядок (78,9%). Загалом, хлопці демонструють більшу конфліктність. Серед дівчат значно менше тих, хто готовий вступати у конфлікт для демонстрації своєї переваги над іншими (36,8%), для зняття напруги (47,4%) або захисту власних інтересів (47,4%).

Рис. 2.4.

Відповіді на запитання «Що найчастіше є приводом для конфлікту?»

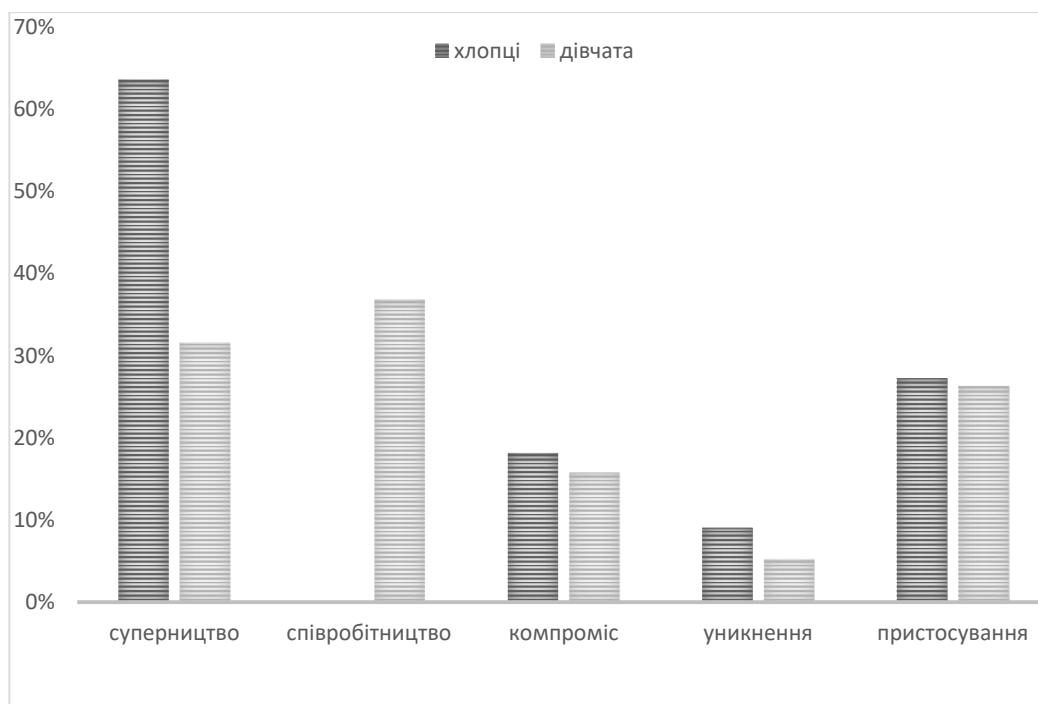
Учні визнають, що стикаються з труднощами у взаємовідносинах і мають бажання вивчити більш ефективні способи вирішення конфліктних ситуацій. Більшість з них відкриті до участі в тренінгах або факультативах, а навіть бажають мати уроки конфліктології в школі.

Наступний етап дослідження передбачає застосування психологічних тестів (додатки В-Ж). Зокрема, тест Томаса-Кілмана, який аналізує стилі поведінки у конфліктах, показав наступні результати (рис. 2.5). Виявилось, що хлопці та дівчата застосовують різні підходи до вирішення конфліктів. Більшість хлопців (63,6%) обирають стратегію суперництва, що включає відкриту боротьбу за свої інтереси та жорстке відстоювання позицій. У дівчат таке явне переважання однієї стратегії не спостерігається: 36,8% обирають співробітництво, 31,6% - суперництво, а 26,3% - пристосування.

Компроміс шукають 18,2% хлопців та 15,8% дівчат. Уникати конфліктів намагаються 9,1% хлопців та 5,3% дівчат. Жоден з хлопців не обрав стратегію співробітництва.

Рис. 2.5.

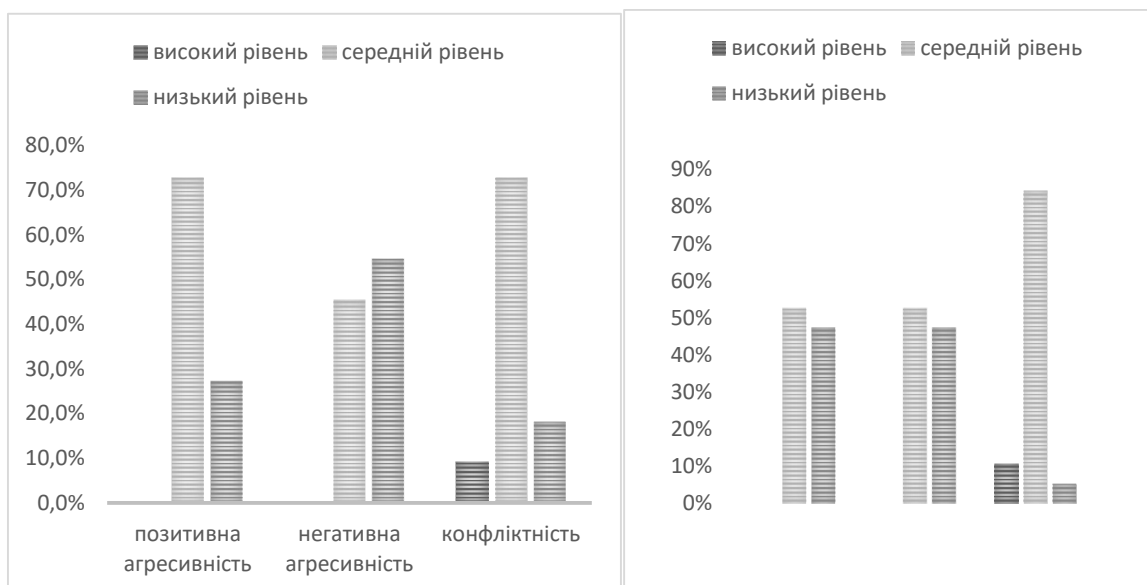
Використання підлітками стратегій поведінки у конфліктній ситуації

Результати виявлення схильності підлітків до конфліктності і агресивності наведено на рис. 2.6.

Рис. 2.6

Схильність підлітків до конфліктності і агресивності

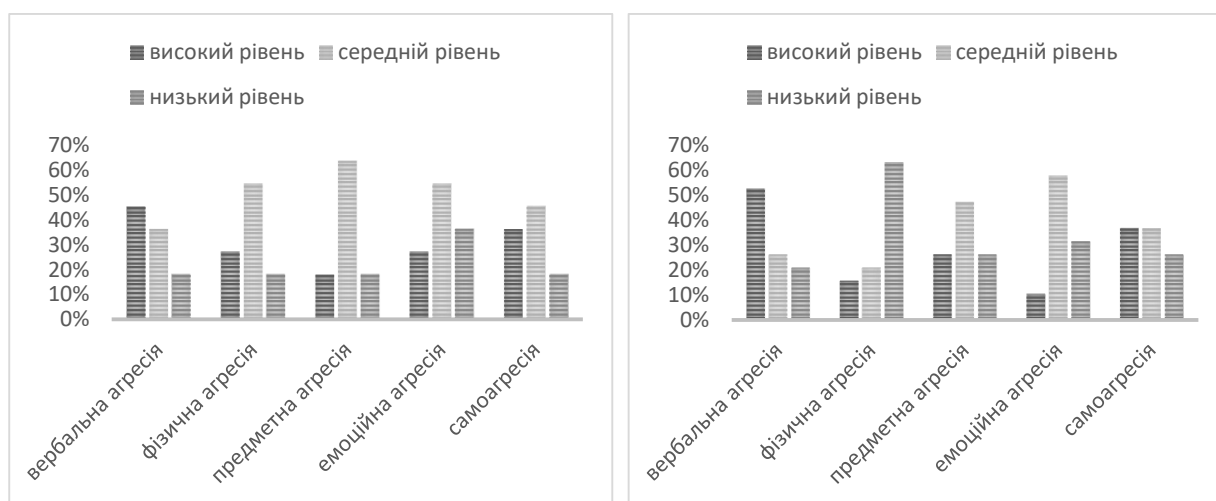
а) хлопці

б) дівчата

Більшість підлітків обох статей виявляють середній рівень конфліктності, в той час як високий рівень конфліктності помітний у 9,1% хлопців і 10,5% дівчат. Аналіз цих даних показує, що більшість опитаних характеризується високим рівнем безкомпромісності, при цьому майже третина виявляє симптоми запальності та підозрливості. Середній рівень позитивної агресивності зафіксований у 72,2% хлопців і 52,6% дівчат. Проте показник напористості виявився значно вищим, ніж показник непоступливості, як серед хлопців, так і серед дівчат. Хлопці виявляють меншу нетерпимість до думки інших і меншу мстивість, ніж дівчата: низький рівень негативної агресивності зафіксований у 54,5% хлопців і 47,4% дівчат. Результати дослідження домінуючих видів агресивності представлені на рис. 2.7.

Рис. 2.7.

Види агресивності підлітків

а) хлопці

б) дівчата

Результати нашого дослідження вказують на те, що дівчата виявили більшу схильність до вербальної агресії, яка включає в себе використання лайки та словесних образ. За цим параметром 52,6% опитаних дівчат порівняно з 45,5% хлопців показали високий рівень цієї форми агресії.

Тривожним є те, що майже третина хлопців виявили високий рівень фізичної агресії, що означає їх готовність застосовувати фізичну силу для досягнення своїх цілей. Ще 63,6% з них виявили середній рівень фізичної

агресії, і тільки 18,2% – низький. Також серед дівчат є ті, хто виявився схильним до фізичного насилля, а саме 15,8%. Більшість дівчат (63,2%) проявили низький рівень фізичної агресії.

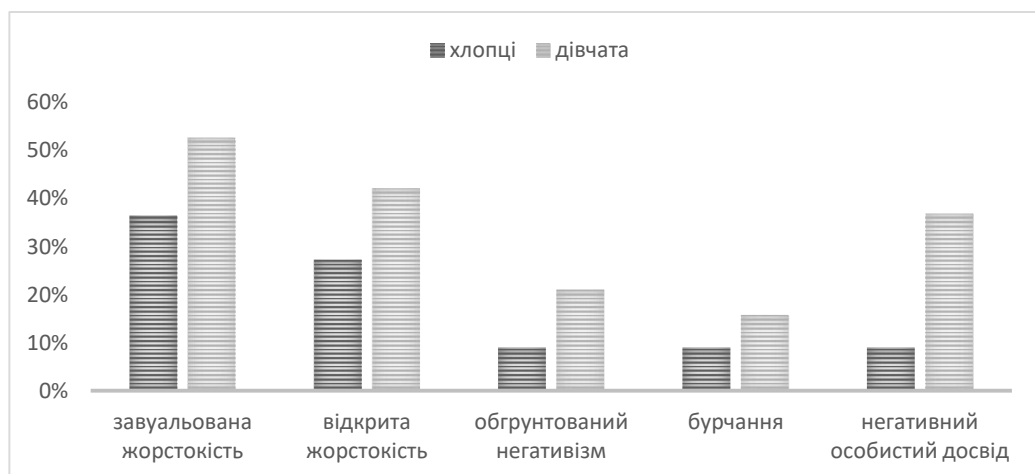
Значна кількість підлітків (36,6% загалом) проявляють самоагресію, що свідчить про їх внутрішні труднощі та слабкість механізмів психологічного захисту. Важливо відзначити, що високий рівень предметної агресії виявлений у 26,3% дівчат та 18,2% хлопців, що свідчить про їх тенденцію висловлювати своє невдоволення через пошкодження навколишніх предметів.

Щодо емоційної агресії, 27,3% хлопців і 10,5% дівчат виявились схильними до цієї форми агресії, що проявляється у ворожій, підозрілій або недобррозичливій поведінці під час спілкування з іншими.

Застосовуючи методику діагностики типу комунікативної установки, ми виявили, що 18,2% хлопців і 21,1% дівчат мають високий загальний рівень негативних комунікативних установок, що відображає їхню готовність виявляти негативність у спілкуванні. У той час як 9,1% хлопців і 15,8% дівчат характеризуються низьким рівнем таких установок. На рисунку 2.8 представлені показники негативних комунікативних установок серед школярів підліткового віку.

Рис. 2.8.

Показники негативних комунікативних установок підлітків

Результати аналізу свідчать про те, що більшість підлітків демонструють витончену форму жорстокості. Їхні висловлення, часто маскуваням або обходним шляхом, відбивають негативне ставлення та певну обережність у взаєминних контактах, часто супроводжуються песимістичними судженнями про інших і небажанням реагувати на їхні проблеми. Таку поведінку проявляють 52,6% дівчат і 36,4% хлопців. Значна кількість дівчат також відкрито проявляють жорстокість: 42,1% з них відкрито висловлюють свої негативні оцінки і враження від інших, у порівнянні з 27,3% хлопців.

Крім того, 36,8% дівчат стверджують, що мали негативний досвід у взаємодії з іншими, що впливає на їхні подальші відносини.

Для виявлення статистичних зв'язків між рівнем конфліктності підлітків та іншими факторами був проведений кореляційний аналіз. Коефіцієнт Спірмена показав, що агресивність підлітка пов'язана з вибором стратегії суперництва ($r_s = 0,573$, при $p < 0,05$) та має зворотний зв'язок зі стратегією компромісу ($r_s = -0,540$, при $p < 0,05$). Крім того, рівень конфліктності підлітків корелює з такими особистісними характеристиками, як образливість ($r_s = 0,756$, при $p < 0,05$), запальність ($r_s = 0,543$, при $p < 0,05$), підозрілість ($r_s = 0,431$, при $p < 0,05$) і самоагресія ($r_s = 0,432$, при $p < 0,05$).

Отже, результати нашого дослідження підтвердили гіпотези про високий рівень конфліктності серед підлітків. Вони часто конфліктують з однолітками та батьками, часто самі провокують конфлікти, щоб зняти напругу або негативний настрій. Конфлікти також виступають як засіб самоствердження та відстоювання власних думок та інтересів.

Підтвердились і гіпотези про відмінності у стилях поведінки у конфліктних ситуаціях та особливостях особистості, що призводять до конфліктів у підлітків. Гіпотеза про зв'язок конфліктності з агресивністю підтвердилась, особливо у таких її компонентах як запальність, образливість та самоагресія. Не підтвердилась гіпотеза про зв'язок конфліктності з загальним рівнем негативних комунікативних установок, де кореляційний аналіз показав незначний рівень зв'язку ($r_s = 0,240$, при $p < 0,05$).

Висновки до другого розділу

У другому розділі приведено результати емпіричного дослідження, спрямованого на аналіз психологічних чинників конфліктності у підлітковому віці. Дослідження включало обґрунтування програми дослідження, а також аналіз та інтерпретацію отриманих результатів.

Обґрунтування програми емпіричного дослідження враховувало актуальність проблеми конфліктності у підлітковому віці та необхідність розкриття психологічних механізмів, що лежать в основі конфліктних ситуацій серед підлітків. Методологія дослідження передбачала збір емпіричних даних через анкетування та спостереження, що дозволило отримати об'єктивну інформацію про характер та інтенсивність конфліктів у цій віковій групі.

Аналіз та інтерпретація отриманих результатів підтвердили гіпотези дослідження. Зокрема, виявлено, що для підлітків характерний високий рівень конфліктності, їхня участь у конфліктних ситуаціях часто пов'язана з взаємодією з ровесниками та батьками. Також було виявлено, що підлітки часто самі провокують конфлікти з метою зниження напруги та вираження своєї індивідуальності.

Дослідження підтвердило припущення про наявність відмінностей у стилях поведінки у конфліктній ситуації та особливостях особистості, які провокують конфлікти у хлопців-підлітків та дівчат-підлітків. Крім того, було підтверджено зв'язок конфліктності з агресивністю, зокрема, з такими її складовими, як запальність, образливість та самоагресія. Однак гіпотеза про зв'язок конфліктності із загальним рівнем негативних комунікативних установок не була підтверджена, що свідчить про складніше співвідношення цих психологічних конструктів.

Таким чином, результати емпіричного дослідження вказують на важливість подальшого вивчення психологічних чинників конфліктності у підлітковому віці та розробки ефективних психологічних програм та інтервенцій для підтримки здорового розвитку підлітків.

РОЗДІЛ 3.

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ КОНФЛІКТНИХ ШКОЛЯРІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

3.1. Розробка програми тренінгу із зниження конфліктності у школярів підліткового віку

У період старшого підліткового віку спостерігається підвищений рівень агресивності та конфліктності, що впливає з особливостей цього життєвого етапу. Проте це не означає, що такий стан речей є стійким і не може бути змінений.

Більшість експертів вказують на широкий спектр виявів підліткової кризи та його залежність від зовнішніх умов. Отже, створення сприятливих умов для формування конструктивних стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях на цьому етапі є надзвичайно важливим. Конструктивні підходи в розв'язанні конфліктів сприяють підвищенню рівня соціальної адаптації у підлітків. Наведена програма рефлексивного тренінгу спрямована на розвиток конструктивних стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях серед старших підлітків.

Таблиця 3.1.

Тематичне планування програми рефлексивного тренінгу, спрямованого на формування конструктивних стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях у старших підлітків

Заняття	Мета	Вправи
Заняття 1	Знайомство учасників групи з правилами групового тренінга, створення доброзичливої	Ритуал привітання Вправа 1. «Закони тренінгової групи»

	атмосфери в групі і позитивного настрою на подальшу роботу	Вправа 2. «Добрий день» Вправа 3. «Три факти» Вправа 4. Ітерв'ю Рефлексія заняття
Заняття 2	розкутість учасників тренінгової групи, виявлення індивідуальних особливостей.	Ритуал привітання. Вправа 1. «Снігова куля». Вправа 2. «Кажу, що бачу». Вправа 3. «Мені наснився конфлікт...» Вправа 4. «Ура!» Рефлексія заняття.
Заняття 3	усвідомлення життєвої цінності та лагідності часу, який не варто витратити на конфлікти	Ритуал привітання Вправа 1. «Що я роблю і які емоції переживаю в конфлікті». Вправа 2. «Від чого зможе піти Колобок...» Вправа 3. «20000 днів» Рефлексія заняття
Заняття 4	знайомство з навичками ефективної	Ритуал привітання Вправа 1.

	взаємодії у конфліктних ситуаціях	«Моя проблема у спілкуванні» Вправа 2. «Тримай дистанцію». Вправа 3. «Співбесіда». Вправа 4. «Оживи сфінкса». Рефлексія заняття
Заняття 5	знайомство з навичками ефективної взаємодії у конфліктних ситуаціях	Ритуал привітання Вправа 1. «Постава та посмішка». Вправа 2. «Ми – вони». Вправа 3. «Моя квітка». Вправа 4. «Східний базар». Рефлексія заняття.
Заняття 6	розвиток навичок конструктивного вирішення конфліктів.	Ритуал привітання Вправа 1. «Конфлікт у транспорті». Вправа 2. «Невпевнені, впевнені та агресивні відповіді». Вправа 3. «Відсіч». Рефлексія заняття.

Заняття 7	розвиток навичок конструктивного вирішення конфліктів.	Ритуал привітання Вправа 1. «Сигнал». Вправа 2. «Полайся овочами». Вправа 3. «Перебільшення або повна зміна поведінки». Рефлексія заняття.
Заняття 8	закріплення навичок, здобутих під час тренінгу.	Ритуал привітання. Вправа 1. «Техніки слухання». Вправа 2. «Диспут». Рефлексія заняття.
Заняття 9	закріплення навичок, здобутих під час тренінгу.	Ритуал привітання Вправа 1. «Згладжування конфліктів». Вправа 2. «Контраргументи». Рефлексія заняття.
Заняття 10	завершення програми тренінгу, закріплення навичок, здобутих на тренінгу	Ритуал привітання Вправа 1. «Друкована машинка». Вправа 2. «Якби..., я став би...». Вправа 3. «Інтонія».

		Рефлексія заняття
--	--	-------------------

Обладнання та матеріали: приміщення, стільці. Час проведення: 30 хв.

Отже, у тренінговій групі ми встановлюємо деякі правила, які допоможуть забезпечити ефективність наших занять:

1. Пункт "00": Усі учасники повинні бути вчасно присутні на занятті і повертатися після перерв у визначений час.

2. Закон мікрофона: Мікрофон передається по колу, дозволяючи кожному учаснику висловитися під час обговорення вправи або аналізу.

3. Закон активності: Учасники можуть відмовитися від участі у вправі, але це повинно бути попередньо повідомлено групі, оскільки відсутність когось може вплинути на загальну динаміку.

4. Закон "Я-висловлювання": Учасники мають право висловлювати свої думки, починаючи з "Я думаю...", оскільки ніхто не може говорити від імені всієї групи.

5. Закон тактичного ставлення: Усі учасники повинні ставитися з повагою один до одного і повідомляти про будь-які незручності ведучому, уникайте образливих висловлювань.

6. Закон імені: Рекомендується використовувати бажані імена учасників.

7. Закон ввічливості: Звертайтеся до інших учасників ввічливо.

8. Закон "тут і зараз": Розглядайте всі обговорення та емоції в межах тренінгу, не переносючи їх на інші аспекти вашого життя.

9. Закон конфіденційності: Все, що обговорюється на тренінгу, залишається конфіденційним.

10. Закон участі тільки себе: Пропонуйте свої думки та досвід, але не перекладайте відповідальність на інших.

Крім того, ми розробили рекомендації для педагогів, які можуть бути використані для розвитку конструктивної поведінки підлітків у конфліктних

ситуаціях. Ці розробки призначені для використання в освітніх установах з метою поліпшення навчально-виховного процесу.

3.2. Рекомендації щодо зниження конфліктності школярів підліткового віку

На основі теоретичного аналізу та отриманих результатів дослідження ми розробили низку рекомендацій зниження конфліктності серед підлітків. Оскільки наша робота виявила вплив психологічних факторів на конфліктну поведінку підлітків, у наших рекомендаціях ми зосередилися на зниженні проявів цих факторів.

Почнемо з рекомендацій для батьків:

1. Уникайте конфліктів перед своїм підлітком та не залучайте його до таких ситуацій. Психологічний клімат у сім'ї має великий вплив на те, як підліток почуває себе вдома та яку поведінку він переймає для спілкування з однолітками та дорослими.
2. Проводьте час зі своїм підлітком не лише для вирішення проблем, але й для обговорення приємних тем та прояву інтересу до його досягнень, інтересів та цінностей. Ваша підтримка та зацікавленість можуть зміцнити стосунки та забезпечити позитивний психологічний клімат в родині.
3. Уникайте фізичного або іншого виду покарання. Під такими методами виховання конфлікти між вами та вашим підлітком можуть стати звичайною формою спілкування, що може призвести до втрати довіри та підтримки.
4. Залучайте вашого підлітка до обговорення сімейних справ та важливих рішень. Це надасть йому відчуття важливості та допоможе уникнути почуття образи або ворожості.

Разом із цим ми також розробили рекомендації для вчителів та самого підлітка, які спрямовані на підтримку конструктивної поведінки у конфліктних ситуаціях. Ці рекомендації можуть бути використані для

поліпшення навчально-виховного процесу та покращення стосунків у шкільному середовищі. [30].

Отже, ось деякі рекомендації для підлітків із проявами конфліктної поведінки:

1. Усвідомлення ситуації: Якщо ви відчуваєте себе у конфлікті, зупиніться на хвилину та спробуйте з'ясувати, що саме спонукало вас до цього. Роздумайте, чому саме це вас засмучує або обурює, та як би можна було вирішити цю ситуацію без конфлікту.
2. Я-висловлювання: Виразіть свої емоції та почуття, поясніть, що саме викликало ці емоції, та запропонуйте варіанти розв'язання проблеми. Намагайтеся уникнути особистих нападів та зосередитися на конструктивних рішеннях.
3. Розмежування прав і обов'язків: Важливо навчитися розрізняти свої права та обов'язки. Створення списку обов'язків та прав для кожного члена родини може допомогти уникнути конфліктів та недорозумінь.
4. Планування та організація: Створення планів та таблиць може допомогти зменшити тривожність та стрес, пов'язаний із невизначеністю. Поділіть свої бажання та цілі на конкретні кроки та дії, що допоможе вам досягти їх.
5. Розвиток медитаційної практики: Медитація може допомогти знизити рівень стресу та тривожності, а також допоможе вам зосередитися на теперішньому моменті та знайти внутрішній спокій. Ви можете спробувати прості техніки дихальних вправ, які можна виконувати в будь-який момент [46].

Ось деякі рекомендації для вчителів, які працюють з підлітками:

1. Фокус на вчинках, а не на особистості: Важливо концентруватися на вчинках підлітка та їх наслідках, а не оцінювати його особистість. Спілкуйтеся про конкретні ситуації та події, які виникли, і уникайте загальних оцінок особистості. Це допоможе уникнути почуття провини та образи у підлітка.

2. Вираження розуміння та поваги: Спробуйте виявити розуміння до почуттів та поглядів підлітка, навіть якщо ви не згодні з ними. Використовуйте фрази типу "Я розумію, тобі прикро, що..." для підтримки його емоційного стану та показування, що ви його слухаєте.
3. Збереження позитивної репутації підлітка: Уникайте розповсюдження негативних відгуків про підлітка серед інших учнів або колег. Це може погіршити його стосунки з однолітками та іншими вчителями. Замість цього, спробуйте знайти спосіб вирішити конфлікт або проблему конструктивно та конфіденційно.
4. Демонстрація неагресивної поведінки: Будьте моделлю неагресивної поведінки для підлітка. Уникайте агресивних виразів або жестів, що можуть викликати протидію та конфлікти. Покажіть підлітку, як можна розв'язати конфлікт або проблему мирно та ефективно.
5. Розуміння індивідуальності: Розуміння та прийняття індивідуальних особливостей підлітків допоможе вам побудувати ефективні стосунки з ними. Кожен підліток унікальний, і важливо підходити до нього з повагою та розумінням.
6. Підтримка позитивного ставлення: Сприяйте формуванню позитивного ставлення до навчання та спілкування серед підлітків. Заохочуйте їх до самовдосконалення та розвитку, а також підтримуйте їхні зусилля у досягненні цілей [33].

Розуміння особливостей підлітків та готовність до адекватних реакцій від педагога можуть мати значний вплив. Головною метою вчителя стає створення умов, що не сприяють деструктивному розвитку конфліктів. Важливо уникати залучення маскулінних підлітків до насильницьких ситуацій, що може призвести до негативних наслідків. Це може бути зроблено шляхом мотивації та демонстрації їхньої важливості для колективу та школи взагалі. Маскулінні підлітки часто використовують конкурентність у конфліктних ситуаціях і можуть реагувати агресивно. Педагог повинен

реагувати з уважністю та спокоєм, уникати агресії, і обговорювати ситуацію з підлітком після його заспокоєння.

У роботі з фемінінними підлітками важливо пам'ятати про їхню поступливість, чутливість та потребу у спілкуванні. Вони часто переживають конфліктні ситуації інтенсивніше, ніж інші, тому їм потрібна особлива увага та підтримка в таких моментах.

Розуміння характерних особливостей підлітків та готовність вчителя реагувати на них можуть мати позитивний вплив на навчальний процес. Головна мета педагога полягає в створенні таких умов, що не призводять до деструктивного розвитку конфліктних ситуацій. Важливо уникати залучення маскулінних підлітків до насильницьких взаємодій, що може спричинити негативні наслідки. Це можна досягти шляхом мотивації та визнання їхньої важливості для колективу та загального добробуту школи. Маскулінні підлітки часто використовують конкурентність у конфліктних ситуаціях та можуть реагувати агресивно. Педагог повинен демонструвати терплячість та спокій, уникати агресії, і обговорювати ситуацію з підлітком після його заспокоєння.

При роботі з фемінінними підлітками важливо пам'ятати про їхню поступливість, чутливість та потребу у спілкуванні. Вони часто переживають конфліктні ситуації більш інтенсивно, ніж інші, тому їм потрібна особлива увага та підтримка [33].

У взаємодії з фемінінними підлітками особливо важливою є доброзичливість, чутливість та емоційна чуйність педагога. Оскільки вони виражають яскраву потребу в емоціях, адекватна реакція педагога може значно сприяти. Прояв емпатії з боку вчителя сприяє швидкому встановленню довірчих відносин з фемінінними підлітками. У цьому випадку педагогічна підтримка спрямована на подолання тривожності, сором'язливості та розвиток впевненості у собі та самоприйняття. Важливо створити для них ситуації успіху та доброзичливості, підтримувати їх, хвалити за маленькі "перемоги", демонструвати позитивне ставлення та бути відкритими до їхніх потреб.

Фемінінні підлітки не завжди готові брати на себе лідерську роль та відповідальність за дії групи, їм часто не властиве прагнення до лідерства. Тому важливо створювати для них спокійне, емоційно тепле середовище, де робота регламентована і підлітки не мають відчувати тиску самотійно приймати рішення. Однак важливо підтримувати їх готовність до самотійності та поступово розвивати ці навички. Педагогу також слід уникати підірвання авторитету підлітка перед значущими для нього особами.

Щодо андрогінних підлітків, педагогам зазвичай не виникає значних проблем, оскільки вони досить адаптовані до спілкування та групової взаємодії. Вони можуть відтворювати різні ролі у групі та виявляти високий рівень лідерства. Тому важливо сприяти їхній соціалізації у школі та стимулювати їхню активність. У конфліктних ситуаціях андрогінні підлітки можуть демонструвати різні стратегії поведінки, тому педагогу важливо створювати сприятливі умови для їхньої взаємодії та розвитку.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі надано практичні рекомендації щодо психолого-педагогічного супроводу конфліктних школярів підліткового віку, які спрямовані на зниження рівня конфліктності та підтримку здорового розвитку цієї категорії учнів.

Розробка програми тренінгу із зниження конфліктності у школярів підліткового віку передбачає створення комплексної програми, спрямованої на формування навичок соціальної компетентності та емоційного саморегулювання. Такий тренінг може включати в себе елементи групової терапії, ролевих ігор, технік арт-терапії та практики медіації. Особлива увага має бути приділена розвитку навичок співпраці, емпатії та конструктивного вирішення конфліктів.

Рекомендації щодо зниження конфліктності школярів підліткового віку включають в себе ряд педагогічних підходів та стратегій. Зокрема, важливо створити сприятливу психологічну клімату в класі та школі, де учні відчували б підтримку та заохочення до конструктивної поведінки. Педагоги також можуть використовувати методи соціального моделювання, позитивного підкріплення та розвитку навичок альтернативного виразу емоцій.

Отже, розробка та впровадження програми тренінгу із зниження конфліктності у школярів підліткового віку разом із застосуванням педагогічних рекомендацій щодо зниження конфліктності можуть сприяти позитивним змінам у соціально-психологічному стані учнів, сприяти покращенню клімату в класі та досягненню загального благополуччя в освітньому середовищі.

ВИСНОВКИ

У цій науковій роботі вирішено значну проблему, пов'язану з дослідженням психолого-педагогічного супроводу школярів підліткового віку, які перебувають у конфліктних ситуаціях.

1. Були ретельно проаналізовані теоретичні основи вивчення конфліктної поведінки підлітків. Суть конфлікту, як складного соціально-психологічного явища, була визначена, і були розглянуті його основні ознаки: наявність суперечностей, активне протистояння, специфічний характер комунікації та висока емоційність взаємин. Також були ідентифіковані структурні компоненти конфлікту та описано його етапи.
2. Висвітлено джерела конфліктів, які включають протиріччя в знаннях, уміннях, особистісних якостях, а також у функціях управління, емоціях та інших аспектах. Досліджено принципи, стратегії та тактики конфліктної поведінки, де стратегії в поведінці у конфлікті розглядаються як орієнтація особистості в цій ситуації, що включає співпрацю, компроміс, уникнення, пристосування та суперництво. Також було обґрунтовано особливості конфліктної поведінки в підлітковому віці, зокрема виявлено протиріччя та основні особливості цього періоду розвитку.
3. Розглянуто різні підходи до дослідження конфліктної поведінки та визначено методику власного дослідження. Описано етапи дослідження, включаючи аналіз наукової літератури, формулювання проблеми, постановку мети та завдань, формулювання гіпотези та вибір методик для дослідження.
4. Під час обробки анкет виявлено, що більшість підлітків вважають себе конфліктними особистостями, що часто конфліктують, переважно з батьками та однолітками. Підтвердилися гіпотези про зв'язок конфліктності з особистісними якостями, особливо з агресивністю.

Отже, ці дані мають велике значення для подальших досліджень у галузі психології конфліктів та агресії, а також для розробки програм психологічної

підтримки та соціально-психологічної адаптації, спрямованих на зменшення агресивних проявів серед молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анопрієнко О. В. Стиль батьківської поведінки як детермінанта хронічного стресу у підлітків. III міжнародна науково-практична конференція «Генеza буття особистості». К: ДП «Інформаційно-аналітичне агенство». 2017. 254 с. С. 59-60.
2. Апішева А. Ш. Проблема конфліктних стосунків сучасних підлітків та юнаків з батьками. Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2012. Вип. 2. С. 117–125.
3. Апішева А. Ш. Проблема конфліктних стосунків сучасних підлітків та юнаків з батьками. Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2012, Вип. 2. С. 117-125.
4. Бедлінський О. І. Проблема періодизації підліткового віку в сучасному суспільстві . Практична психологія та соціальна робота. 2011. № 2. С. 49 – 54.
5. Берлач А. І. Конфліктологія: навч. посіб. Київ : Університет «Україна», 2007. 204 с.
6. Близнюкова О.М. Психологічний аналіз чинників кризи підліткового віку. Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець Подільського національного університету імені Івана Огієнка, інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Випуск 8. Кам'янець-Подільський: «Аксиома», 2010. С.66-75.
7. Бойбіна Ю. В. Обліково-звітна документація шкільного психолога / Ю. В. Бойбіна, С. В. Гончарова. Харків: Вид. група «Основа», 2008. 216 с.
8. Варій М.Й. Загальна психологія: підручник для студ. психол. і педагог. спеціальностей [2-ге видан., випр.і доп.]. К.: Центр учбової літератури, 2017. 968 с.
9. Гірник А. М. Конфлікти : структура, ескалація, залагодження. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 172 с.

10. Гірник А.М. Основи конфліктології. К.: Києво-Могилянська академія, 2010. 222с.
11. Готовність учня до профільного навчання/ Упоряд.: В. Рибалка ; за заг. ред. С. Максименка, О. Главник.- К. : Мікрос- СВС, 2003, 112 с. - (Психологічний інструментарій).
12. Грибок О. П. Психологічні особливості конфліктної поведінки студентів вищих навчальних закладів. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. К., 2012. Вип. 14. С. 112–118.
13. Гуменюк О.Є. Психологія Я – концепції: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2002. 186 с.
14. Дзюба Т. М. Психотравмуюча ситуація в життєдіяльності людини: зміст, особливості, наслідки. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. К.: Видавництво «Фенікс», 2012. Т. XII. Психологія творчості. Вип. 15. Част. II. С. 113- 120.
15. Дзюбко Л. В. Діагностика навчальної мотивації: збірник методик / Л. В. Дзюбко, Л. І. Гриценко. – К. : Шк. світ, 2011. – 128 с.
16. Долинська Л.В. Психологія конфлікту. Київ : Каравела, 2010. 424 с.
17. Дуткевич Т.В. Конфліктологія з основами психології управління. Кам'янець-Подільський, 2004. 351 с.
18. Ємельяненко Л.М., Петюх В.М., Торгова Л.В., Гриненко А.М. Конфліктологія : навчальний посібник / за заг. Ред. В.М. Петюха, Л.В. Торгової. Київ : КНЕУ, 2003. 315 с.
19. Заброцький М. М. Основи вікової психології. Тернопіль: Навчальна Книга. БОГДАН, 2009. 112 с.
20. Іванова В.В. Причини та форми агресивної поведінки підлітків. Практична психологія та соціальна робота. 2000, № 5. С. 14-16.

21. Кисіль З.Р. Психологічні особливості агресивності у підлітковому віці. Науковий вісник, Львівського державного університету внутрішніх справ. 2015, № 1. С. 32-40.
22. Коберник Л.О. Ціннісні орієнтації як чинник виникнення та подолання конфліктних форм поведінки в юнацькому віці : автореф. дис. канд. психолог. наук 19.00.07. Київ, 2010. 20 с.
23. Котлова Л.О. Гендерні особливості конфліктних форм поведінки у підлітковому та юнацькому віці. Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія: Зб. наук. пр. 2013, Вип. 19. С. 95-99.
24. Котлова Л.О. Особливості конфліктних форм поведінки підлітків з вираженими акцентуаціями рис характеру. Актуальні проблеми педагогіки та психології. Львів, 2011, Ч. 1. С. 68-70
25. Коць М. Психологічні детермінанти конфліктної поведінки підлітків. Соціальна психологія. 2007, № 1. С. 162-169.
26. Кошлань І. Г. Тривожність у підлітків-акцентуантів. Наука і освіта. 2012. № 6. С. 109-113.
27. Кулініч І.О. Психологія управління : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 292 с.
28. Куниця Т.Ю Проблема конфліктів у шкільному колективі. Збірник наукових праць за результатами методологічного семінару НАПН України «Нові тенденції і явища у дитячому і молодіжному середовищі в Україні: цивілізаційний, культурологічний, інформаційний виміри». Київ : ТОВ "Видавниче підприємство "Едельвейс", С. 114-120.
29. Литвиненко С. А. Психологія травми: трансгенераційний та феноменологічний аспекти [Електронний ресурс] / С. А. Литвиненко, В. М. Ямницький // Психологія: реальність і перспективи. 2015. Вип. 4. - С. 14-17. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2015_4_6
30. Магдисюк Л. І. Психологічна корекція особистісної сфери підлітків і молоді. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2019. №2. С. 64-72. 24

31. Матохнюк Л.О. Психологія інформаційної компетентності особистості (генеза онтологічного розвитку). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук, Одеса: Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського, Національна академія педагогічних наук України [українською мовою]. 2019. 527 с.
32. Мельник О. В. Принцип активного професійного орієнтування учнів / О. В. Мельник // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць / [ред.колег. О. В. Сухомлинська, І. Д. Бех та ін.]. К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2009. – Вип. 13, Кн. 2 – С. 299–308.
33. Методичні рекомендації щодо впровадження циклограм діяльності працівників психологічної служби : метод. рек. / авт.-упор.: В. М. Горленко, Ю. А. Луценко, В. Д. Острова, Н. В. Сосновенко, І. І. Ткачук ; за заг. ред. В. Г. Панка. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. – 132 с.
34. Мізерна О.О. Психологічні особливості прояву агресії у дітей підліткового віку: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07. НПУ ім. М. П. Драгоманова. К., И-во «Знання», 2005. 20с.
35. Мудрик А.Б. Гендерна компетентність особистості: теорія, діагностика, розвиток : посібник. Луцьк, 2014. 200 с.
36. Нагаєв В.М. Конфліктологія: курс лекцій (модульний варіант) : Навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2004. 198 с.
37. Острова В. Д. Проспективна ідентичність як чинник соціально-психологічної адаптації студентської молоді : дис. канд. псих. наук : 19.00.05 / Острова Вікторія Дмитрівна – Київ, 2015. – 193 с.
38. Павелків В.Р. Психологічні особливості та детермінанти агресивної поведінки підлітків. Проблеми сучасної психології: Зб. наук. пр. 2010, Вип. 9. С. 213-223.

39. Панок В. Г. Психологічна служба : [Навч.-метод. посіб. для студентів і викладачів] / В.Г. Панок. – Кам'янець-Подільський : ТОВ Друкарня Рута, 2012. – 488 с.
40. Панок В. Г. Психологія життєвого шляху особистості: 53 моногр. / В. Г. Панок, Г. В. Рудь– К. : Ніка-Центр, 2006. – 280 с.
41. Пірен М.І. Конфліктологія: Підручник. К.: МАУП, 2003. 360с.
42. Примуш М.В. Конфліктологія: навчальний посібник [Електронний ресурс] вид. Професіонал. 2006. 288с. Режим доступу: https://pidruchniki.com/10810806/psihologiya/sposobi_poperedzhennya_virishennya_konfliktiv
43. Професійна орієнтація в сучасній школі: кращі методичні розробки практичних психологів і соціальних педагогів малокомплектних загальноосвітніх навчальних закладів, навчально-виховних об'єднань, навчально-виховних комплексів : методичні рекомендації [Електронні дані] / авт. кол. за наук. ред. І. І. Ткачук. - К. : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. - 115 с.
44. Резнікова О.А. Психологічні особливості поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях. Теорія і практика сучасної психології : зб. наук. праць Класичного приватного університету. Запоріжжя : КПУ, 2018. № 2. С. 168 – 173.
45. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія / Т. М. Титаренко / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. – 160 с.
46. Титаренко Т. М. Можливості підтримання психологічного здоров'я особистості в умовах тривалої травматизації / Т. М. Титаренко ; Інститут соціальної та політичної психології НАПН України.

47. Ткачук І. І. Зміст та педагогічні засоби формування спрямованості старшокласників на майбутній професійний успіх / І. І. Ткачук // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць Ін-ту проблем виховання НАПН України. – Кіровоград : Імекс-ЛТД., 2014. – Вип. 18, кн. 2. – С. 322–331. 55
48. Токарева Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу. Кривий Ріг, 2014. 312 с.
49. Фрейд З. Гальмування, симптом і тривога. Зібрання творів у Ют .: пров. з нім. Т. 6. Істерія і страх. К .: Фірма СТД, 2006. - С. 227-309.
50. Чайковська О. М. Психологія підліткової конфліктності : навч. посіб. МОН України, Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Медобори. 2006, 2016. 126 с.
51. Чайковська О.М. Психологічні особливості конфліктності особистості у підлітковому віці. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. 2013. Вип. 38(1). С. 251–257.
52. Чала О.А. Сутність та детермінанти деструктивної конфліктності особистості. Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова; серія № 12. Психологічні науки. 2009, № 26 (50), Ч. I. С. 399-402.
53. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с.
54. Шевченко Н.Ф. Гіперфункція тривожності у підлітків: превентивна стратегія. Практична психологія та соціальна робота. Київ, 2017. №7. С. 17 – 22.
55. Щербан Т. Д. Особливості, що зумовлюють емоційне вигорання підлітків у процесі спілкування з дорослими. Наука і освіта. 2018. №1. С. 131-138.
56. Шляхи подолання дитячої психотравми в діяльності працівників психологічної служби : [метод. рек.] / Музиченко І. В., Ткачук І. І. - Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. – 88 с.

57. Яновська Т.А. Взаємозв'язок прояву психологічного конфлікту з емоційною сферою підлітків. 2015. № 2 (17). С.235-238.
58. Ясточкіна І.А. Психологічні чинники виникнення та корекція тривожності в ранньому юнацькому віці: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07; НПУ імені М.П.Драгоманова. Київ, 2011. 320 с.
59. Astremaska, I., Slyvka, M., Koval, L., Popova, O., & Lesyk A. Development of the concept of pedagogical quality assurance of educational content in a higher education institution. *Synesis*. 2023. № 15(3). P. 296–307.
60. Atkinson J. Theory of Achievement Motivation / J. Atkinson, H. Feather. –N.Y., 1966. – 215 p.
61. Tedeschi R. G. Posttraumatic Growth: conceptual foundations and empirical evidence / R. G. Tedeschi, L. G. Calhoun // *Psychological Inquiry*. – 2004. – Vol. 15 (1). – P. 1-18.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета «Підліток і конфлікт»

Любий друже!

Просимо тебе взяти участь в опитуванні, присвяченому дослідженню особливостей конфліктної поведінки сучасних підлітків. Твої щирі, відповіді допоможуть виробити рекомендації з метою підвищення конфліктологічної компетентності та підвищити ефективність взаємодії підлітків.

При заповненні анкети відзнач обрану відповідь по кожному питанню (один або кілька в залежності від характеру питання).

Анкета є повністю анонімною і буде викоистана лише у дослідницьких цілях.

Дякуємо за участь!

Питання	
1. Чи вважаєш ти себе конфліктною людиною?	
так	
ні	
складно відповісти	
2. Як часто ти конфліктуєш з оточуючими?	
декілька разів на день	
щодня	
декілька разів на тиждень	
декілька разів на місяць	
дуже рідко	
3. Чи любиш ти провокувати конфлікти?	
так	
ні	
іноді	
4. З ким ти найчастіше конфліктуєш? (можеш обрати декілька варіантів)	
з однолітками	
з вчителями	
з батьками	

з будь-якою людиною, яка потрапила "під гарячу руку"	
5. Чи намагаєшся ти першим вирішити конфлікт, домовитися	
так	
ні	
залежно від ситуації	
6. Що найчастіше є приводом для конфлікту? (можеш обрати декілька варіантів)	
відстоювання своєї думки	
відстоювання власних інтересів	
відстоювання самостійності	
прагнення зберегти порядок	
прагнення справедливості	
поганий настрій	
бажання показати свою перевагу над іншими	
випадковий збіг обставин (наприклад, штовхнули на перерві, наступили на ногу в транспорті)	
бажання зняти напругу	
7. Які тактики ти використовуєш для запобігання конфлікту?	
не відповідаєш на конфлікт	
намагаєшся домовитися	
уникаєш конфліктних ситуацій	
ніяких, я завжди вступаю у конфлікт	
8. Чи бажаєш ти навчитися вирішувати конфліктні ситуації більш ефективно?	
так	
ні	
9. Чи готовий ти відвідувати тренінги, або факультатив, щоб навчитися керувати власною конфліктною поведінкою?	
так	

ні	
10. Чи хотів би ти, щоб у школі був урок конфліктології?	
так	
ні	
Вкажи свій	
вік	
стать (ч/ж)	

Додаток Б

Узагальнення результатів анкетування

	хлопці		дівчата	
	к-ть	%	к-ть	%
1. Чи вважаєш ти себе конфліктною людиною?				
так	12	54,5	14	36,8
ні	6	27,3	14	36,8
складно відповісти	4	18,2	10	26,3
2. Як часто ти конфліктуєш з оточуючими?				
декілька разів на день	8	36,4	14	36,8
щодня	8	36,4	12	31,6
декілька разів на тиждень	2	9,1	8	21,1
декілька разів на місяць	0	0,0	2	5,3
дуже рідко	0	0,0	2	5,3
3. Чи любиш ти провокувати конфлікти?				
так	4	18,2	10	26,3
ні	4	18,2	12	31,6
іноді	14	63,6	16	42,1
4. З ким ти найчастіше конфліктуєш? (можеш обрати декілька варіантів)				
з однолітками	14	63,6	22	57,9
з вчителями	10	45,5	18	47,4
з батьками	14	63,6	30	78,9
з будь-якою людиною, яка потрапила "під гарячу руку"	10	45,5	10	26,3
5. Чи намагася ти першим вирішити конфлікт, домовитися				
так	6	27,3	10	26,3
ні	6	27,3	14	36,8
залежно від ситуації	10	45,5	14	36,8
6. Що найчастіше є приводом для конфлікту? (можеш обрати декілька варіантів)				
відстоювання своєї думки	16	72,7	22	57,9
відстоювання власних інтересів	14	63,6	18	47,4
відстоювання самостійності	22	100,0	28	73,7
прагнення зберегти порядок	16	72,7	30	78,9
прагнення справедливості	18	81,8	34	89,5
поганий настрій	22	100,0	38	100,0
бажання показати свою перевагу над іншими	14	63,6	14	36,8

випадковий збіг обставин (наприклад, штовхнули на перерві, наступили на ногу в транспорті)	18	81,8	22	57,9
бажання зняти напругу	18	81,8	18	47,4
7. Які тактики ти використовуєш для запобігання конфлікту?				
не відповідаєш на конфлікт	10	45,5	10	26,3
намагаєшся домовитися	8	36,4	14	36,8
уникаєш конфліктних ситуацій	2	9,1	10	26,3
ніяких, я завжди вступаю у конфлікт	2	9,1		0,0
8. Чи бажаєш ти навчитися вирішувати конфліктні ситуації більш ефективно?				
так	22	100,0	38	100,0
ні		0,0		0,0
9. Чи готовий ти відвідувати тренінги, або факультатив, щоб навчитися керувати власною конфліктною поведінкою?				
так	18	81,8	38	100,0
ні	4	18,2		0,0
10. Чи хотів би ти, щоб у школі був урок конфліктології?				
так	22	100,0	38	100,0
ні		0,0		0,0

Додаток В

Узагальнення результатів тестування
«Визначення стилю поведінки в конфліктній ситуації»

	суперництво		співробітництво		компроміс		уникнення		пристосування	
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
ХЛОПЦІ										
яскраво виражене	14	63,64	0	0	4	18,18	2	9,09	6	27,27
оптимальне	4	18,18	16	72,73	14	63,64	20	90,91	12	54,55
слабо виражене	4	18,18	6	27,27	4	18,18	0	0	4	18,18
ДІВЧАТА										
яскраво виражене	12	31,58	14	36,84	6	15,79	2	5,26	10	26,32
оптимальне	14	36,84	24	63,16	28	73,68	28	73,68	18	47,37
слабо виражене	12	31,58	0	0	4	10,53	8	21,05	10	26,32

Додаток Г

Узагальнення результатів тестування
«Особистісна агресивність і конфліктність»

	ХЛОПЦІ						ДІВЧАТА					
	високий рівень		середній рівень		низький рівень		високий рівень		середній рівень		низький рівень	
	К-ТЬ	%	К-ТЬ	%	К-ТЬ	%	К-ТЬ	%	К-ТЬ	%	К-ТЬ	%
позитивна агресивність	0	0	16	72,7	6	27,2	0	0	20	52,6	18	47,4
негативна агресивність	0	0	10	45,4	12	54,5	0	0	20	52,6	18	47,4
конфліктність	2	9,1	16	72,7	4	18,1	4	10,5	32	84,2	2	5,3
напористість	2	9,1	18	81,8	2	9,1	0	0	28	73,7	10	26,3
образливість	0	0	16	72,7	6	27,3	4	10,5	28	73,7	6	15,8
непоступливість	0	0	12	54,5	10	45,5	2	5,3	20	52,6	16	42,1
безкомпромісність	10	45,5	12	54,5	0	0,00	26	68,4	12	31,6	0	0
мстивість	0	0	12	54,5	10	45,5	0	0	18	47,4	20	52,6
нетерпимість до думки інших	0	0	12	54,5	10	45,5	0	0	26	68,4	12	31,2
підозрілість	0	0	18	81,8	4	18,2	6	15,8	24	63,2	8	21,1

Додаток Д

Узагальнення результатів тестування

«Види агресивності»

	ХЛОПЦІ						ДІВЧАТА					
	високий рівень		середній рівень		низький рівень		високий рівень		середній рівень		низький рівень	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
вербальна агресія	10	45,5	8	36,4	4	18,2	20	52,6	10	26,3	8	21,1
фізична агресія	6	27,3	12	54,5	4	18,2	6	15,8	8	21,1	24	63,2
предметна агресія	4	18,2	14	63,6	4	18,2	10	26,3	18	47,4	10	26,3
емоційна агресія	6	27,3	12	54,5	8	36,4	4	10,5	22	57,9	12	31,6
самоагресія	8	36,4	10	45,5	4	18,2	14	36,8	14	36,8	10	26,3
Загальна шкала агресивності	0	0	11	100	0	0	4	10,5	30	78,9	4	10,5

Додаток Е

Узагальнення результатів тестування

«Види агресивності»

	ХЛОПЦІ						ДІВЧАТА					
	високий рівень		середній рівень		низький рівень		високий рівень		середній рівень		низький рівень	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
вербальна агресія	10	45,5	8	36,4	4	18,2	20	52,6	10	26,3	8	21,1
фізична агресія	6	27,3	12	54,5	4	18,2	6	15,8	8	21,1	24	63,2
предметна агресія	4	18,2	14	63,6	4	18,2	10	26,3	18	47,4	10	26,3
емоційна агресія	6	27,3	12	54,5	8	36,4	4	10,5	22	57,9	12	31,6
самоагресія	8	36,4	10	45,5	4	18,2	14	36,8	14	36,8	10	26,3
Загальна шкала агресивності	0	0	22	100	0	0	4	10,5	30	78,9	4	10,5

Узагальнення результатів тестування
«Діагностика комунікативної толерантності»

	ХЛОПЦІ						ДІВЧАТА					
	високий рівень		середній рівень		низький рівень		високий рівень		середній рівень		низький рівень	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
неприйняття індивідуальності	12	54,5	8	36,4	2	9,1	12	31,6	24	63,2	2	5,3
використання себе як зразка	18	81,8	4	18,2	0	0,0	16	42,1	16	42,1	6	15,8
категорична консервативність	4	18,2	16	72,7	2	9,1	8	21,1	28	73,7	2	5,3
невміння приховувати почуття	10	45,5	12	54,5	0	0,0	20	52,6	16	42,1	2	5,3
прагнення змінити партнера	10	45,5	10	45,5	2	9,1	8	21,1	28	73,7	2	5,3
бажання зробити партнера зручним	6	27,3	14	63,6	2	9,1	12	31,6	26	68,4	0	0,0
невміння прощати помилки	6	27,3	16	72,7	0	0,0	12	31,6	26	68,4	0	0,0
нетерпимість до дискомфорту	6	27,3	14	63,6	2	9,1	7	36,8	20	52,6	4	10,5
погане пристосування	16	72,7	4	18,2	2	9,1	16	42,1	20	52,6	2	5,3